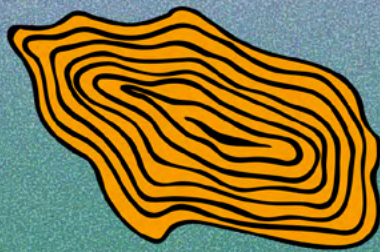

morir

DU-DA

guay

BCN PRODUCCIÓ

2021-22

LACAPELLA

Si has llegado hasta aquí
imaginamos que estás
preparade, pero:
muerte,
suicidio,
putrefacción del cuerpo,
aborto,
sufrimiento psíquico
son temas que se van a tratar.

Si has arribat fins aquí
imaginem que estàs
preparada, però:
mort,
suïcidi,
putrefacció del cos,
avortament,
sofriment psíquic
són temes que es tractaran.

If you have come this far
we imagine that you are
prepared, but:
death,
suicide,
putrefaction of the body,
miscarriage,
psychic suffering
are themes that will be dealt with.

morir

Barcelona Producción 2021-2022
Proyecto de investigación

DU-DA

transcripciones literales
transcripciones editadas

guay

rituales de transición

Hace ya tres años llegó el cáncer de sasha, murió marti, se pudrieron unos quesos, alguien abandonó su género, se recordó el trauma de un parto, empezó el duelo por una mudanza, rompió una pareja, una abuela cumplió 94 años. *Morir guay* explora desde entonces relatos en torno a la muerte en busca de una reconciliación con el devenir vida. Observa modos hegemónicos a través de los cuales nos relacionamos con la noción de morir una misma y de morirse otras; a partir de ahí activa una búsqueda de referentes, de conocimientos, otras experiencias, otras propuestas y sensibilidades desde las que atravesar esta transformación de maneras más apacibles, comunitarias y situadas.

Rituales de transición indaga a través de entrevistas en cómo operan las estructuras políticas, económicas y administrativas que nos ordenan en la gestión de la muerte, en la conducta sociocultural pautada respecto a ella, en la forma en que la incorporamos a nuestras maneras de hacer la vida, para también encontrar e inventar otros referentes que nos lleven a experiencias donde el miedo funciona de otra forma, donde hay más cuidado, que son más sostenibles.

Pero no una entrevista convencional donde... nos reuníamos con la persona y la entrevistábamos de tú a tú, sino que decidimos crear espacios de convivencia, ehh... donde pasar un tiempo más extendido con la persona... y donde también nosotras poníamos como... el cuerpo, y poníamos también las emociones.

Una de las capas que intuíamos que... iba a tener un papel importante en el proceso de investigación era la propia metodología, ¿no? Cómo formular una metodología... audiovisual, que nos permitiera acercarnos de una manera como... muy cuidadosa con las personas que iban a compartir una parte importante de... de sus vidas o su relato, ¿no? Una parte íntima. [...] Entendíamos que los espacios y los tiempos tenían que ser... pues... amplios, flexibles, líquidos... para que la gente pudiera... todas las personas que acompañaban el proceso pudieran encontrar mmm su encaje, su forma de relatar, sus tiempos a la hora de contarlo.

Entonces, así... hicimos una selección de seis conversaciones diferentes.

Clara

Sarai

Clara

Toni Navarro y Desi Quevedo
Toni es filósofo, especializado en género y tecnología. Entre otras cosas, actualmente investiga en el Vector de Conceptualización Sociotécnica impulsado por Tecnopolítica (IN3/UOC) en el Canódromo, áteneo de Innovación Digital y Democrática. Aunque la muerte no es un tema central en su trabajo, ha abordado la cuestión a través de ámbitos teóricos como el de la necropolítica.

Desi se relaciona con el arte desde la creación y fabricación digitales. Para esta entrevista contó algunas historias familiares marcadas por experiencias místicas en relación con la muerte, los ritos funerarios y los duelos.

Vincular esa herencia con su realidad inmediata le llevó al contexto del club y de la fiesta. Desde ahí encuentra el frenesí por vivir algo –y la tristeza y ansiedad antes de que acabe–, y lo convierte en un ritual particular que da forma a un relato mental entre la vida y la muerte, confiriendo poder político al suicidio y hablando del sufrimiento psíquico.

Jordi Miralles
Biólogo y editor de Funeral Natural, una web dedicada a promover otra forma de aproximarse a la muerte desde ámbitos como la biología de la muerte, su celebración, los productos funerarios ecológicos, los procesos post mortem, la integración de los cementerios en la naturaleza, etc.

Berta Xirinachs
Pintora, poeta, nominística, imaginería poética, potipotismo ilustrado, enredos, punk espiritual. Ha pasado por tres duelos –de su hijo recién nacido, de su hermano y de su padre– en poco tiempo. Eso le ha llevado a desarrollar unas ideas en torno a la herencia que expresa a través de sus obras e historias.

AL-V
Presentadore de radiotelevisión, integrante del colectivo Futuroa, cantante, productore musical y performer. En 2021 lanzó su EP (Non quero morrer), trabajo en el que vuelca sensibilidades adquiridas en torno a la muerte a través de los distintos fallecimientos que han atravesado su vida.

Fue cineasta y eso queda. Ahora hace pan, cría y trabaja la conexión de las prácticas de sostenimiento de la vida con la cultura, el territorio y la memoria como una de las integrantes del colectivo DU-DÀ. En el pasado fue testiga de Jehová: estudió atentamente las escrituras y predicó hasta que fue expulsada de la comunidad.

Es historiadora y forma parte del colectivo Som Provisionals. Desde la muerte de su madre anda navegando el precipitado y precioso vacío que dejó. Aprende cada día del zarandeo de la pérdida y la conciencia de la propia finitud. La muerte le acompaña fiel, como una musa misteriosa y grotesca.

A través del trabajo desde lo fílmico, *Morir guay. Rituales de transición* tantea una representación de lo íntimo y lo intangible, de espectros y sensaciones invisibles que conectan lo mundano con lo espiritual y que desbordan la individualidad en la experiencia con la muerte. Planos desenfocados, a veces la cámara se mueve de manera caótica, descontrolada, imágenes del paisaje, detalles del entorno, de la gestualidad de lxs participantes o de situaciones de convivencia acompañan los diálogos en busca de trascender la literalidad, especificidad u objetividad de los relatos compartidos.

La investigación con Barcelona Producció ha servido para la recogida de material. Queda pendiente continuar trabajando con él, estructurarlo y estudiar su complejidad, quizás hacerlo crecer con nuevas entrevistas y grabaciones y, sobre todo, generar las composiciones narrativas que puedan dar lugar a una futura pieza de vídeo.

Sin embargo, para presentar el proceso desarrollado sí hemos preparado un montaje de 20 minutos con una muestra de materiales, y presentamos en esta publicación algunas transcripciones que hemos cosido en torno a algunas de las cuestiones desde nuestra subjetividad destacadas: miedo, putrefacción, sufrimiento psíquico y suicidio, relacionarse con el cuerpo muerto, servicios funerarios, acompañar la muerte, ritualización o espiritualidad.

En relación con *Morir guay. Rituales de transición*, Larre ofreció el taller **Técnicas para la inmortalidad** (marzo de 2022) en el marco del programa de mediación de Barcelona Producció 2021-2022 *What the Cell! Una mirada macro a la unidad de la vida* de Teresa Rubio. El taller, dedicado a revertir la muerte de los saberes populares que forman parte de nuestro cuerpo cultural, invocó refranes desde lo ritual para cuestionar y revisar estos dichos como parte de un discurso normativo que ensalza, castiga o juzga experiencias y normas de conducta, pero que a la vez también abre espacios de resistencia.

«Ahora, ¿estás ocupada, o descansas?»

Ahora, ¿eres mi amiga, o lo eras?

¿Ahora estás allá?

Pero allá, donde digo que es ahora, no suenan las preguntas. Suena la única respuesta, y yo no puedo escucharla.»

Somos luces abismales, Carolina Sanín

¿Y te sigue dando miedo la muerte?

Yo... un poco. Lo que implica la muerte, ¿no? Mmm bueno, no sé.

Pues... bueno, no sé, es triste, yo qué sé. Depende, depende de a lo que te lleve eso. No sé, para cada persona tiene una narrativa. Lo que a mí me sugiere pensar en la muerte es un poco triste. ¡Pues yo qué sé! Esto es como... esto es una tontería, ¿eh? Pero esto es como una fiesta cuando se acaba. Pues no quieres que se acabe, ¿sabes? Es un poco, a veces, eso. ¿Y por qué tengo que estar pensando tanto en esto? ¡Si aún no se va a acabar! En plan... aún no se va a acabar, queda mucho, pero es como... al final, yo qué sé, estoy pensando tanto tanto tanto en ella que a veces digo: pues no me estoy fijando en otras cosas. En plan, al final es como muy deprimente. No sé si me entiendes.

Sí que te entiendo.

No sé gestionar yo bien el discurso con la muerte, no sé darme tregua con eso. Pienso mucho en ella y fantaseo mucho con ella, ¿sabes?

Ayer me dio uno de esos momentos de miedo en los que conectas con la idea de que vas a desaparecer. Cuando no tienes fe en ninguna religión y eres una persona científica o racional, piensas: va a desaparecer la realidad en la que tú eres una realidad que se relaciona con otras realidades. Esto es lo que más me abrumba.

Vivimos ajenos a la muerte en una sociedad que intenta ocultarla constantemente. Para la sociedad siempre somos jóvenes, tenemos éxito, pero la realidad es que somos seres finitos, nos guste o no.

¿Cómo os imagináis una vez muertos?

Yo, una vez muerto, no me imagino nada.

Claro, igual eso es lo que da más miedo: no tener una idea de lo que es. Si tienes fe y tienes claro que después hay algo, eso te da una paz. Pero, claro, saber que hay un abismo de incertidumbre...

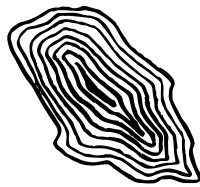
...eso es lo que te mata.

No sé qué puedo explicar yo sobre la muerte, yo no sé nada de la muerte, es la muerte la que te enseña a ti. La maestra es la muerte en sí. No hay nadie que no haya pasado un proceso de muerte —que no es solo perder a un ser querido. La muerte tiene mil formas. De hecho, yo creo que nacemos y morimos durante la vida, por suerte muchísimas veces.

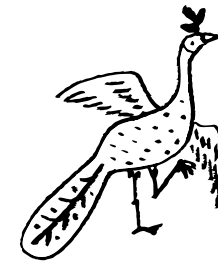
Berta *El tema muerte y resurrección es algo que cíclicamente pasa cada año: cada primavera es la resurrección anual de todo. Y no es que nosotras sepamos de la muerte, no sabemos nada, pero la observación de todos estos procesos de duelo, sean del tipo que sean, es lo que te enseña, es una formación. La muerte y la vida son parte de lo mismo, no es que una se deba vivir y la otra te aleja, todo es un círculo.*

Toni *Tengo una amiga que trabaja mucho sobre el duelo que se llama Marta Echaves. [...] El otro día, hablando con ella sobre duelo, le dije que no tengo ninguna experiencia de pérdida directa y me dijo: ¿cómo que no, maricón? Si el duelo no tiene solo que ver con la muerte, también puede ser un duelo por una relación que se ha cortado, algo que has perdido y que añoras... Hay un montón de pérdidas que no tienen que pasar necesariamente por la muerte, pero que sí pasan por un proceso psicológico de fin.*

Berta *Tengo el poemario en el almacén de un vecino. Tengo cuatro hojas, todos los cuadros, pinturas, todo envuelto, y un día, haciendo un pan de aceite, mojé el pincel, comencé a pintar y empecé a llorar de una manera... El hecho de coger el pincel hizo que empezara a llorar. Renunciar a lo que tú haces es un duelo, también. Me di cuenta de lo importante que era para mí el arte.*

Jordi
Cuando morimos físicamente el corazón y la respiración se detienen, no hay bombeo de oxígeno. Así empieza algo que cuesta creer: nuestro destino como seres humanos está en el intestino. En él tenemos bacterias anaeróbicas —pueden vivir sin oxígeno y hacen la digestión. El día que no reciben oxígeno, estos bichos descubren que pueden salir y, a medida que avanzan, encuentran comida: nuestra carne muerta. Estas bacterias generan reacciones químicas, [...] producen ácido sulfhídrico y otros gases malolientes. Cuando se van desprendiendo estos gases, es la señal para otro mundo que está ahí fuera y que quiere comida. Las moscas de la carne huelen hasta a 30 kilómetros de distancia y van allí, ponen huevos, salen larvas y empiezan a comer carne también. Y bueno, estas se convierten en manjar de otros parásitos y eso es un festival hasta que llegan los grandotes: cuervos, buitres, incluso mamíferos carroñeros, lobos o zorros. Nuestro despojo se convierte en más vida. Eso, metiendo los cuerpos en la caja, lo estamos impidiendo. [...] Cuando nos meten dentro del ataúd todo está encerrado pero las bacterias anaeróbicas permanecen dentro. Empieza un proceso de destrucción celular y, como no necesitan oxígeno, van comiendo hasta donde agotan la materia. Ahí se da otra curiosidad: la momificación natural. Los cuerpos se van como secando, desaparecen los órganos y se queda todo enganchado al hueso, que es fosfato cálcico, un mineral, y el cuerpo se queda como una momia. [...] Tienes los restos de las maderas del ataúd con los huesos y todo eso al cabo de un tiempo, porque hay que meter a más gente. Se empuja hacia el fondo y termina siendo un residuo.

«mis amigos creen que
estoy muy mala
porque quemé mi mejilla»
Purgatorio. Raúl Zurita

«A veces tengo la sensación de que vivimos en un sepulcro grande, espacioso y multitudinario. Miré el mundo sumido en tinieblas grises, frías y desagradables: la prisión no está en el exterior, sino en el interior de cada uno de nosotros. Es posible que simplemente no sepamos vivir en ella.»
Sobre los huesos de los muertos, Olga Tokarczuk

Toni Yo no planifico nunca —y esto me recuerda el tema de las pensiones, o el de ahorrar para cuando sea mayor... Yo esta visión a largo plazo no la tengo porque no me imagino con 50 o 60, porque me imagino quitándome la vida antes.

Desi Claro. Que además me duele mucho pensar en eso. O sea, no es una cosa que me... me consuele. ¡Para nada! Es como un final que tiene que ser así porque no te dejan vida para otra cosa. Es como: oye, sinceramente, cómo voy a llegar yo a vieja con esta calidad de vida de mierda a la que estoy sometida por... pues, no sé, por trabajos precarios de mierda, por la situación socioeconómica cultural... Bueno, es que no sé, a ciencia cierta no soy capaz de hacer un pronóstico o verme... Como que me cuesta mucho darle forma. Entonces, claro, te deja una sensación de incertidumbre que te lleva a un único relato, que es decir: buah.

Toni Sí, bueno, en mi caso no tiene que ver ahora con estar deprimido, es que no me quiero ver con 65 años pensando en, hostia, ¿ahora qué hago yo para pagarme el piso? O sea, yo sé que no voy a poder pagar una hipoteca que me permita estar despreocupado, acabar la vida laboral teniendo un techo y una pensión que me permita como mínimo pagarme la comida, sin muchos lujos. No, es que seguramente no voy a tener un lugar donde vivir, ni una forma de mantenerme... Y esto es lo que me hace plantearme: hostia, pues igual a los 65-67... quítate de en medio, chao pescao.

Desi Joder, tío, es que tú has nacido y te han dicho como que... “sota, caballo y rey”. Y luego ese “sota, caballo, rey” no se hace. En muchos casos para bien, ¿eh? Salirte de lo establecido. Pero, bueno, a nivel de estabilidad...

Toni Sí, la vida líquida de Bauman y tal... tiene este lado guay de que, bueno, las estructuras sociales ya no son tan rígidas, no hay esta idea consreñida de estar dirigida por pautas tan estrictas, pero también tiene la contraparte de que los vínculos ya no son tan duraderos como antes...

Desi Nosotros, realmente, es que no tenemos ni una cosa ni la otra... ¡Ni familia ni estado! Jajajaj.

Desi Entonces es difícil imaginarte a largo plazo, realmente te está generando siempre una movida de estrés y tal que no sabes cómo gestionar...

AI-V Fue bastante duro, estábamos en el apartamento. A la vez tenía miedo a morir y a la vez renunciaba: yo así no quiero, yo me quiero morir. Pero desde el miedo. Estaba en cama y si se quería levantar o le proponíamos dar un paseo, se le venía todo encima. Los miedos... Entonces recuerdo ir a dar un paseo y pensar: ¿cómo alguien puede quererse morir? He vivido toda mi vida sin entender la muerte y sin quererla, ¿cómo alguien va a deseársela? A partir de ese momento fui haciendo un trabajo de entender, yo también, que hay vidas que no las quieres. Pero el primer momento fue: ¿qué estás diciendo?

Desi Es como decidir no jugar a un juego del que ya tienes bastantes reviews...

Toni ...o decidir quedarte dentro de la fiesta porque a lo mejor el siguiente DJ está mejor que el de ahora... Es que ya te digo que la relación con la fiesta me ha gustado mucho. Es que aunque la fiesta sea mala, como ya has pagado la entrada no te vas de Apolo hasta las 6...

Desi Para mí tiene que ver con un estímulo y decir... cierro tu estímulo. Bueno, pues como que el saber que ese estímulo se tiene que cerrar... por unas razones tuyas particulares, que ya tienen que ver con tu vida. Eso me parece supervaliente. Una vez una persona me dijo que no, que para él era supercobarde. Y yo pienso, pues no, a lo mejor es que no tienes ni puta idea de a qué te enfrentas o qué momentos pasan por tu mente para esto. Es muy duro decir de repente: me mato. Tienes que tener...

Toni Los casos que conozco, además, no han sido decisiones repentinas sino supermeditadas...

Desi Sí, ¡claro! Si yo lo digo por las historias que tienen algunas personas en la cabeza, que les parece un acto cobarde. Joder, a mí me parece un acto de soledad de la hostia. ¿Tú has estado ahí para decir eso? [...]

Clara Sí, en cualquier caso el suicidio se tiene que entender como un fracaso social, nunca como un fracaso individual. Bueno, así lo entiendo yo, ¿eh?

Toni Es que la mayoría tienen una lectura social bastante clara. Hay un montón de casos —y creo que el último es de hace dos días— de suicidios de gente a la que han desahuciado y se ha quedado sin casa.

Desi Esto no es ni depresión; esto es un estado de estrés tan loco, ¿vale?, que tú ya no sabes qué hacer, cómo actuar, y solo te queda, del estrés que sientes, una vía de escape que es el fin.

Berta Me quedé embarazada y tuve un aborto antes de los tres meses. Lo expulsé en casa, vi el feto de dos meses: es como una crisálida, es precioso. Reaccioné de una manera que me gusta, porque como ya había pasado que había parido un hijo que se murió —después del Lluís tuve al Joan que se murió a los segundos de nacer, después tuve a la Eulàlia y después este bebé—, y como quería saber, lo llevé al hospital. Porque quería saber, quería que lo investigaran, pero lo llevé y no me sentí nada acompañada.

Clara ¿Cuándo supo que iba a morir?

AI-V Yo creo que, incluso antes del diagnóstico, mi padre ya se iba haciendo una idea. No sé cuánta información le habría dado mi madre, pero con el diagnóstico se confirmó. Me acuerdo de que ese día yo no hablé con él; hablé por teléfono con mi madre, con algún primo, con Francesc —que es médico, porque también necesitaba información. Mi padre fue consciente entonces, claro.

AI-V Se lo contaron. Pero yo volví de Galicia y me lo encontré muy entero. Durante los primeros meses supongo que era consciente de que se moría pero su carácter era el mismo: tenía muchas ganas de todo. La gente de la fundación que nos acompañaba siempre nos decía que le ponían de ejemplo al trabajar con otras familias, que lo llevaba con mucho humor, que era ejemplar. Tampoco creo, ahora, que *ejemplar* sea la palabra. Toda posición frente al saber que te vas a morir tiene que ser lícita.

Berta *Esperaba algo, no sé, un diálogo, una investigación. Quiero decir... llevas material orgánico para descubrir qué, y por qué, si hay alguna razón genética. Y esperaba un diálogo científico y fue como del palo... toma. Y después me sentí muy mal y pensé: pues si me vuelve a pasar o si me lo devolvieran, lo plantaría en un geranio en casa y bien bonito sería.*

Berta Clara *¿E hiciste un duelo después?
Estuve enfadada por no haberlo enterrado en tierra. Es muy bonita, una crisálida rosa. No has hecho un vínculo aún pero era parte de la vida del cuerpo, y basta que acabase en un hospital para que me dijeran: nada, no. Yo quería que acabase en una planta, es el único mal rollo que tuve. Anímicamente está enterrado en un geranio.*

AI-V Le cambié de posición y sentí que se calmaba. En realidad se había ido en ese momento. Si lo pienso le vi los ojos de miedo... No sé si de miedo, de no entender, de dolor, no sé qué era. Ahí había pasado algo. Y luego la calma. No fui consciente. Después vino la ambulancia, y la persona que lo atendió fue quien nos lo dijo. Claro, su cuerpo estaba respirando porque llevaba un respirador, por eso no asumimos que se había ido: el aparato respiratorio continuaba en funcionamiento forzado. Durante hora y media no lo supimos, hasta que nos lo dijo el médico. Después de ese momento me derrumbé, no podía andar. Me tambaleé y fui al sofá. Estuve horas, venía la familia y yo no me movía.

Júlia *Yo creo, y es mi caso, que tener contacto con el cuerpo muerto, emmm, sí, de la persona difunta, es muy bueno para el proceso de duelo, es muy bueno para aceptar que esta persona ha muerto y... A mí, por ejemplo, lo que me pasó es que... bueno, yo cuidaba a mi madre mientras ella se iba deteriorando, mientras se iba muriendo. Yo estaba 24/7 allá, con ella. Y claro, yo estaba con su cuerpo, su cuerpo moribundo. Muy en contacto, ¿no? Al final, cuando se murió... De hecho, ella murió conmigo: estábamos durmiendo juntas y cuando me desperté estaba ya... ya muerta. Y entonces estuve un rato, pues... tocándola, hablando con ella, mirándola... dándome cuenta, ¿no? Dándome cuenta de que era... qué es un cuerpo muerto, ¿no? Porque yo tampoco había visto muertos antes. Y durante los años, los primeros años, emmm... me pasaba que tenía sueños recurrentes. Casi cada día soñaba que ella estaba viva: que estaba viva pero seguía enferma, como algo muy realista, ¿no? [...]*

Y era la imagen de su cuerpo muerto la que decía: no, tú sabes que no está viva. No porque te lo hayan dicho, no porque te lo hayas imaginado, sino porque lo has sentido.

AI-V Después, el trámite es horroroso. Cuando se murió mi padre vino el del seguro. Te empieza a preguntar cosas: ¿cómo lo queréis? ¿Cómo queréis el ataúd? Me da igual, pues una caja, si es que se va a quemar. Todas estas cosas... ¿Qué música? De lo de la música fui consciente durante toda su enfermedad pero en ese momento no sabía. Solo quise poner una, pero el radiocasete del tanatorio no funcionaba. Más tarde, cuando fuimos a tirar las cenizas, me llevé el ukelele. Toqué las canciones que deberían haber sonado.

Júlia *¿Por qué es la industria funeraria en el estado español tan rígida, da tan poco margen? He llegado a entender —bueno, yo creo fuertemente— que es una forma de control social. O sea, que... por lo que yo he vivido y después... teorías, o cosas que he leído, entiendo que, claro, cuando una persona muere, una persona querida muere, la emoción es muy fuerte, la emoción es fortísima. Y un ritual lo que hace, una de las cosas que hace, es unirte a la gente. O sea, es un ritual colectivo: estás con gente, sintiendo algo muy potente, y tú lo notas, conectas de una manera muy profunda. Y así es como se hace comunidad, ¿no? [...] Claro, si un ritual de despedida —que es uno de los pilares de la vida—, emmm... se individualiza, se empaqueta, se enfría, es una cosa que aliena, al fin y al cabo individualizadora. Es una manera de controlar a la población, a la gente, y de romper la comunidad.*

Jordi Esta simplicidad que nos gusta tener en la vida parece que, el día que morimos, no es importante. Nos ponen en cajas de maderas tropicales, nos llevan en coches como limusinas... No tiene mucho sentido que muramos de manera diferente a cómo hemos vivido.

Júlia *Yo realmente solo he ido a un ritual de despedida, que fue el de mi madre. Era un protocolo muy frío: pam pam pam. Era un protocolo laico, supuestamente, pero el discurso de manual de la funeraria hablaba del alma, el espacio era una capilla y había una cruz... [...] Los rituales de despedida son superimprescindibles para vivir de una manera sanadora, ehh... una cosa tan fuerte como perder a una persona que quieres, como enfrentarte a un adiós tan... tan tan rotundo, tan definitivo. Aunque después puede haber muchas creencias diferentes, ¿no? Y hay gente que puede pensar que no es un adiós como tal, y lo respetamos mucho. Pero sí que hay una parte de... bueno, hay una incertidumbre, hay un misterio, ¿no? Qué comporta la muerte. Y no sabemos: eso es.*

Júlia *Es un adiós muy concreto, un momento muy fuerte. O un hasta pronto —que continúa siendo muy fuerte. Entonces, yo creo que los rituales, más que servir para decir adiós y punto... o más que servir para sanar y cerrar un duelo... Yo no creo en eso, yo no creo en sanar o cerrar, o «superar», ¿no? Que esa palabra se utiliza mucho. Yo creo más en un... en un... eh... Hay una parte de ayudar a aceptar, a integrar, a procesar... a hacer un... sí, a... a pasarlo por el cuerpo sin luchar, ¿no? Sin luchar en contra de que esta persona no está.*

Así que pienso que utilizar la palabra «sanadora» es en este sentido: no como que sana y ya no tienes una herida, sino que ayuda a vivir esa herida de una manera, pues... propia, que no te impide continuar viendo otras cosas. Yo personalmente, en mi experiencia, me di cuenta de que yo, particularmente, tenía mucha dificultad para conectar con la tristeza. Yo como... ah, sí sí, no no, a dos meses de la muerte de mi madre yo ahhh sí sí, bueno claro, es que la vida, ¿no? Es así, no sé qué... Y bueno, sí, pero era un autoengaño. Yo... Me estaba costando mucho conectar con la tristeza porque era demasiado grande para mí en ese momento. Y cuando ya estuve preparada para sentir la tristeza como me iba saliendo, puede ser... creo que... el siguiente aprendizaje que dejé llegar fue: deja ir también a la tristeza. Me di cuenta de que a veces me agarraba demasiado a la tristeza, y un día me di cuenta de que era feliz. Ostras, pero si no deja de ser... no dejo de echar de menos a mi madre. Bueno, ¿no? Esta es mi experiencia, pero maneras de vivir el duelo, maneras de vivir la tristeza y todas las emociones son diferentes. Pero sí que me ha hecho entender que... estancarnos en un punto, o en algo... impide vivir otras cosas, ¿no? Y para mí sanar un duelo, en realidad, es eso: permitir pasar otras cosas, permitirse continuar viviendo. Porque estamos vivas, ¿no? Continuamos vivas. Y los rituales de despedida son para las vivas.

Jordi *La legalidad en el servicio funerario está muy ligada a la cultura religiosa, y en España somos católicos. Aquí está todo regulado —en otros lugares hay más libertad. Legalmente nos dan 48 horas para decidir, parece que las funerarias no sepan lo que es un frigorífico. En otros países te dejan un tiempo: en Francia seis días, en Reino Unido hasta quince. ¿Eso qué permite? Cuando te dan la noticia te quedas en estado de shock, el primer día no puedes pensar, pero al tercero o cuarto ya vas reaccionando. Aquí no hay tiempo de nada. En Europa se permiten dos procesos: incineración e inhumación. El de incineración tiene un siglo nada más, costó asimilar desde la cultura cristiana que el cuerpo pudiera quemarse —la iglesia católica lo tenía prohibido hasta los 60, pero viendo el follón que tenían con los cementerios terminó haciendo la vista gorda.*

Jordi *Las cenizas hay que llevarlas al cementerio; esparcir cenizas en la naturaleza no es cristiano. En Estados Unidos es también diferente: como tienen muchos animales de ganado, cuando muere un animalote de 400 o 500 kilos tienen un problemón. Descubrieron el proceso de compostaje —que no es lo mismo que la putrefacción: es una biotecnología, un proceso forzado con oxígeno donde no dejas actuar a las bacterias. A raíz de esta experiencia con animales decidieron hacerlo con humanos, y en Washington es legal.*

Desi *Creo que era: te morías, nueve días de luto, luego se hacía otra misa por el difunto, luego, cada cierto tiempo, misas repetidas... Un luto que podía durar cinco años. Y luego también dependía del grado de relación con el difunto.*

Toni *En cierto modo se ha pasado de valorar el luto en el tiempo y mantenerlo lo máximo posible —rollo, una viuda, cuanto más tiempo pasaba vestida de negro... Ahora, de repente, como pases más de tres meses llorando la muerte de un ser querido te conviertes en... un enfermo mental prácticamente.*

Desi *Incluso respetaban mucho que tú te separaras de la sociedad durante un tiempo, ¿sabes? En plan, porque tú tenías que gestionar de repente esa pérdida. Es chocante en comparación con ahora.*

Clara *Porque es incompatible con la vida, que está diseñada para trabajar.*

Clara *Claro, también seguramente una viuda, ama de casa, devota madre y tal, podía permitirse estos cinco años...*

Toni *Tampoco te podías salir de eso.*

Toni *No, claro, como rehicieras tu vida o encontraras una pareja al cabo de un año...*

Desi *Es superopresor.*

Desi *Superopresor.*

Clara *Sin romantizarlo...*

Clara *No, total, pero a mí me hace pensar en esta cosa del acompañamiento.*

Clara *Cuando los familiares están con alguien que cae enfermo, que espera la muerte y tal... [...] Ya no es que me cause envidia, pero esta gente que tiene lazos familiares fuertes me hace replantearme un poco... Yo, con mi madre, pienso: pobrecita, no tiene amigas, no tiene con quien irse a tomar un café a contarse sus cosas. Pero luego a la que tiene que ir al médico, estar enferma y tal, todo el día llamadas de teléfono,*

Clara *todo el día mensajes de whatsapp, todo el día posts en facebook.*

Toni *Y a pesar de que sean fruto de un protocolo social y cierta presión para actuar de un modo, como fingiendo interés y tal, hostia...*

Toni *Le reconforta.*

Toni *Sí, a ella sí.*

Belén *¿Hacen falta conocimientos específicos para el cuidado? O... ¿es un papel que podríamos asumir para combatir la situación actual? No sé, ¿es algo que deberíamos ser capaces de generar de manera comunitaria más fácilmente?*

Júlia *Mmmm... ya, es interesante eso de la profesionalización porque... claro, yo creo que ahora, que estamos en un punto en el que nos han desposeído tanto de estos conocimientos y hay tan poca comunidad, realmente es importante tener a una persona profesionalizada muchas veces porque nos guía, ¿no? Porque es una persona con experiencia, emmm... Bueno, con suspicacia, con suspicacia y depende de qué institución venga, o... o bueno, o si... Bueno, es complicado, porque... claro, si yo me tengo que operar no tengo otra que confiar en el médico que me operará. O la médica. Y quizás la cosa no es... ehh... La cosa sería ir construyendo poco a poco esta comunidad en la que haya cada vez más gente consciente... Si somos conscientes y tenemos más poder sobre nuestra salud y nuestros cuerpos... Y, al mismo tiempo, creo que tener figuras de... no sé si experticia o sabiduría, o sea, porque yo creo que las figuras sabias siempre ayudan. Estas figuras sabias, ahora, pasan por un título, ¿no? Por un título y una institución que lo avala... y a veces puede haber suerte y que sea maravilloso y a veces no. Y... y quizás el camino sería precisamente democratizar este conocimiento, que la sabiduría y la experticia pudieran llegar de otras maneras, ¿no? No solo con unos estudios concretos. En una cuestión de acompañamientos en el final de vida, de acompañamiento en el duelo... creo que es una cuestión de ir viviéndolo, de... de... experiencia y sensibilidad, sí. Es que a veces los profesionales son ángeles, ¿no? Es una suerte que puedan llegar y acompañarte de una manera que digas: ostras, gracias. Y otras veces no: puedes recibir mucha violencia. De una manera más a corto plazo, yo creo que hace falta que haya, dentro de las instituciones, una revisión, y que pueda haber una... una demanda de que, por ejemplo, los profesionales de la salud estén más formados con el tema del duelo. Pero a largo plazo a mí me gusta pensar más en algo más... emm... potenciar la comunidad y la autogestión, ¿no? Pero debe haber un proceso, de golpe no podemos prescindir de profesionales ni de instituciones.*

AI-V *Por nuestra parte había cansancio, mucho. Por lo fácil que lo puso él, el apoyo de la fundación y el cuidador, y por la gestión que hicimos mi hermano, mi madre, el resto de la familia y yo, no hemos sentido culpa. Porque hay veces que piensas: joder, ¿qué haces sintiéndote enfadado porque estás cansado? Es lo que toca. Nos turnábamos cada noche para dormir en su habitación, en la cama de al lado, porque teníamos que ir moviéndole todo el rato. Eso era muy cansado, un desgaste, y suponía renunciar a partes de tu vida. Dejé un trabajo, mi hermano y yo hacíamos turnos para socializar los fines y entre semana estábamos en casa. Por suerte no hubo culpa ni ha habido arrepentimiento, al revés. No puedo agradecer más el momento en que dijimos: ahora toca esto y vamos a dedicar todo a esto. Tengo amistades que han tenido familiares en*

situaciones parecidas y siempre les he dicho: sé que es una mierda, pero ahora estate con tu padre. Porque el arrepentimiento, si no, sí habría llegado: no has estado allí.

Pienso mucho... entendiendo las relaciones familiares como... quiero decir, que a mí la filiación sanguínea me parece que no predetermina ningún tipo de...

Claro, este es el problema que yo veo ahora. Antes, el tema este más tradicional lo que acarreaba era el vínculo familiar más fuerte... Es verdad que nosotras ahora ya no estamos tan vinculadas. Porque, bueno, hemos salido de esos nidos...

Por las xenofamilias...

Sí, una cosa contextual... Ahora la gente vive de otra manera, le pasan otras cosas, es otro momento. A pesar de que había una dependencia muy fuerte de la religión, sí que te hacía tener unos vínculos más directos con los individuos inmediatos a ti, que eran tu familia, tu barrio, tu pueblo, no sé. Ahora todas esas cosas... como que ya no están en boga. Sí que estableces otro tipo de relaciones con gente que a lo mejor, bueno, tienes que confiar en ellas. No es gente que se te ha dado por la gracia divina. Esto es verdad que es un rollo, que estás ahí como: pero esta gente cuando al final me muera, ¿qué? Mi padre y mi madre, sí, pero esta gente por la que yo he apostado ahora, ¿seguirá obedeciendo a estos vínculos?

No sé cómo se fue colocando pero fui haciendo vida diaria sin que eso estuviera todo el rato presente. Y luego el *relief*... Primero, saber que él ya no estaba descansando, no estaba bien. Y en casa nunca sentí que fuera feo decir: yo también lo necesitaba.

¿Por qué nos duele tanto cuando se muere alguien que queremos? ¿Porque se muere algo nuestro! O sea, yo, cuando se murió mi madre, claramente algo de mí murió... y no volverá. Es así. ¿Por qué? Porque estamos conectadas. Porque yo no soy yo y ya está, yo soy yo con otra gente, o sea, yo no soy un ser aislado individual. Por eso, cuando una persona que forma parte de mí ya no está, esta parte de mí también desaparece. Y por eso me parece tan increíblemente fuerte y político y transformador vivir los duelos de manera comunitaria: porque, es que, vivir los duelos absolutamente solo no es posible.

Jordi Para *hackear* el sistema funerario hay dos maneras: o tienes un conocido dentro que sabe cómo hacerlo o te atreves tú. [...] Lo que a mí me gustaría no es posible legalmente: lo que me gustaría es la escarnación, es decir, que me dejaran en un sitio y que la naturaleza haga. No sé si las urracas serían las primeras en llegar... Esto no es posible legalmente, pero puedes tener una red de cómplices. ¿Cómo? Bueno, depende de cómo te llegue la muerte, pero en todos los casos, si hay cómplices...

«Hemos convertido a la muerte en un fantasma. Hasta el siglo XX el fantasma habitaba en los hogares y formaba parte de sus dioses. Después, la muerte pierde su carácter sagrado y el Estado se hace cargo de las funciones sociales que llevaba a cabo la familia. Entre esas tareas se encuentra la asistencia a los enfermos y mayores. La convivencia con enfermos y mayores hacía que las gentes pensaran más en la muerte, socializaba en la muerte, como si el fantasma fuera un miembro más. Por ello cuando alguien moría, no dudaban en iniciar ritos y fiestas funerarias, en manipular privadamente el cadáver, y en celebrar la muerte viendo los aspectos positivos, entre los que destaca la creencia en otra vida. Dado que la vida de la mayoría de los mortales era bastante sacrificada, la vida después de la muerte no podía dejar de verse con cierto alivio, como descanso, como un estadio de profunda paz. De ahí que los ritos se centraran en ayudar al fallecido a encontrar el camino hacia ese nuevo mundo, en facilitar esa transición.»

La derrota social de la muerte. Fernando Gil Villa

Belén Hay una manera en la que... Entiendo que... esta promesa de vida eterna y esta actitud de bondad durante la vida limita... como... la experimentación con el mal. [...] ¿Cómo se vive el «durante» de ser una individuo viva? Ehhh, no sé, el limitar tu conducta a unas pautas establecidas por la religión, porque eso te permite que después resucites. No sé, ¿cómo te afecta en la vida? ¿Se entiende que estás renunciando a algo?

Sarai Claro, de esto se habla mucho, de esta sensación de... renuncia. La biblia lo llama «sacrificio». Emm... para mí, yo creo que tiene como una connotación de manipulación muy fuerte, o sea, hay como un adormecimiento, casi, en la vida. Porque tu labor fundamental es una que... tienes que conseguir algo concreto, y eso limita la visión de tu propia vida y tu propia muerte. O sea, tú estás entregado a una causa que está casi... fuera de ti. Entonces... bueno, eso, la fe, un poco, también. Pero que... que nos deshumaniza por completo. [...] El sonido es como... muy adormecedor, de... de un... un mantra dispuesto para... para que tú dejes de pensar y puedas repetirlo muy fácilmente.

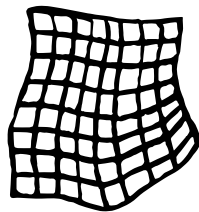
Sarai ¿Qué sucede cuando alguien resucita? Dios le ha dado a Jesús el poder de resucitar a los muertos y Jesús utilizará este poder para levantar a todos los que están en las tumbas conmemorativas, devolviendo a cada uno su propia identidad, personalidad y recuerdos. Quienes resuciten para vivir en la tierra gozarán de un cuerpo sano y sin defectos. Por otra parte, los que resucitan para vivir en el cielo reciben un cuerpo espiritual, es decir, se convierten en seres espirituales. ¿A quiénes se resucitará? La biblia enseña que en la tierra habrá resurrección así de justos como de injustos. Esto es un poco trampa: entre los justos estarán hombres y mujeres fieles, como Noé, Abraham, Sarah... y entre los injustos se incluirán todos aquellos que nunca tuvieron oportunidad de conocer y obedecer las normas divinas. Ahora bien, a quienes se empeñen en desobedecer a Dios hasta el punto de hacerse incorregibles no se les resucitará nunca. Cuando tales individuos mueren, mueren para siempre. Bueno, ese es el... ahí lo dice Mateo: 23-33. Y ese es el miedo que tiene mi abuela, que como soy como de las... incorregibles, que no me pueda volver a ver. [...]

Belén Para tu abuela, estaba pensando que... quizás, la manera en la que entiende que se va a despedir de ti cuando ella muera tiene semejanzas con cómo alguien que... que sin pertenecer a ninguna religión entiende la muerte como la... nada, la entrada en la nada, ehh, se puede despedir de sus seres queridos también, ¿no? Como que hay un momento en el que ya desaparecen y entras en una vida distinta donde ya no están, ¿no?

Sarai Claro, sí. Es que esto es también un poco... doloroso. Porque, claro, en el nombre de la gran esperanza, pues... preparar tu funeral o hablar con la gente que quieres de cómo quieres vivir en la tierra, pues... pues no tiene mucho valor. Entonces esto te deja un poco desarmada, en mi caso. Como es un gran tabú en casa, además, pues... ¿cómo tratas eso, no? Además los testigos también lo han dejado escrito, cuando hablan de los funerales, pues... algo simple, sencillo, una ceremonia muy sencilla, porque es que, en realidad, ¿qué es eso?

«pues cuanto más se mira
 menos temor se tiene
 Pero por favor, non hagáis como yo, que a veces he ido como una idiota,
 negando toda mirada, y otras he mirado con los ojos que tenía puestos en la
 cara. Y sólo muy pocas veces he recibido la visión en el alma. Uds. urgad con
 los ojos del alma bruta que son ojos sin párpados y sin pestañas, es decir, sin
 protección, los ojos que ven lo que hay que ver, y que ven lo que no hay que
 ver en su forma imposible, es decir, que lo ven sin verlo.»
 Mi paese salvaje. Ángela Segovia

AI-V La conexión con mi abuelo estaba aquí, en el cementerio: al venir teníamos un
 rato con él. Cuando me fui haciendo mayor empecé a notar más su ausencia.
 Y después empecé a conectar con él, a hablar con él sin tener que venir aquí.

Berta *Un tema importante que queda por explicar es el de... lo que es la
 auténtica herencia, ¿no? O sea... cuando sonrío es porque me conecto
 con mis muertos, que los vivo con orgullo y alegría... porque están
 muertos y saben más que yo. Y como saben más que yo —y no me gusta
 decir la palabra «yo»—, y como saben más: entran, entran, entran,
 entran, entran y... te van depositando todo lo que ellos sabían.
 Y éste es el tesoro, ésta es la herencia. O sea, cuando algún muerto te
 da una herencia te la da durante... pffff, infinita. Y, si la quieres, es que
 no se acaba. Es que es brutal, es brutal, porque es una persona que
 quieres, que no la tienes presente de una manera material, eh... y,
 claro, hay momentos que... en que... en los que recibes toda su informa-
 ción y eh... como que tienes una ligadura de amor.*

Júlia *Para mí, la cosa profunda que hay en todos los cambios de la vida es
 la finitud. Y es la muerte: las cosas que acaban y no vuelven. Y... y las
 cosas que vienen cuando eso acaba, también, ¿no? Como la posibilidad
 de que... cuando una cosa acaba hay espacio para otra. Pero también
 es fuertemente como... conectar con la finitud de las cosas y la nuestra,
 ¿no? Y... hostia, eso es lo potente para mí de los duelos. Y lo político,
 ¿no? Entender que somos frágiles, somos finitas, que somos naturaleza
 y ya está.*

AI-V Puedo morir en cualquier momento. Pensarlo me hace más disfrutona.

Jordi La gracia de la vida es esta expresión temporal que permite riqueza.
 No podemos mantener una sonrisa congelada: la sonrisa es algo que se
 transmite, se da, se goza, te llena y desaparece. Y eso es un poquito la vida.
 La muerte es la expresión de que esto ha sido real.

Toni *El suicidio lo puedo entender como abandonar la fiesta, pero si esa
 fiesta es una rave que no acaba nunca... si va a durar para siempre ha
 perdido toda la gracia.*

Júlia *Me pasaba desde que era adolescente que... que de tanto en tanto
 tenía... tenía ataques de pánico, tenía momentos muy intensos de... de...
 de un espanto impresionante, y era una sensación de... Bueno, no sé si
 habéis tenido alguna vez un ataque de pánico pero era como... un mo-
 mento muy muy muy corto —que mi cuerpo no podía vivir más rato en
 esta sensación. Pero era un momento muy corto de de de me voy, o sea,
 me... me muero aquí, ¿no? Y necesitaba mucho gritar, o que alguien
 me tocara, sentirme presente, ¿no? Como... buah, no sé, una sensación
 muy intensa. Y, quiero decir, continúa pasándome pero...
 es un poco distinto. Me pasaba mucho, o sea... era bastante cíclico.
 Y yo no lo leía como un ataque de pánico, sino como que... me parecía
 muy maravilloso que me pasara. [...] Me parecía un momento de reve-
 lación impresionante que yo, de repente... yo vivía y era terrible pero
 los días después yo estaba como... muy viva, ¿no? Eran momentos de
 mucha lucidez, que... muy dolorosos pero muy lúcidos.*

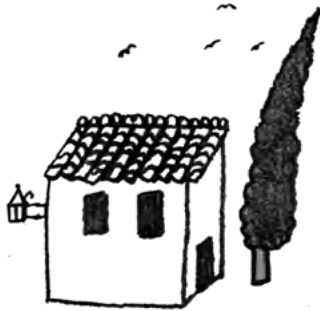
AI-V En los momentos en que recuerdo que dejaré de existir, me cuesta encontrar
 una visión reconciliadora. [...] Tengo la esperanza de que irá sucediendo con
 el tiempo. No me ahogo pensando que tengo que resolverlo ya. Por ahora, mi
 mayor aprendizaje ha sido el del linaje, la herencia. Pero a veces me pregunto
 cuánto ego hay ahí. La respuesta es mucho, ¿no? Necesitar quedar en la gente
 para estar tranquila... Pero, claro, es que somos entes sociales.

Júlia No digo... no dejo de tener miedo a la muerte. Tampoco aspiro a perder el miedo a la muerte, yo. Yo creo que eso también ha sido un gran aprendizaje, eh... Para mí es... hacer las paces con mi miedo. Porque yo creo... ¡mira! Yo creo que una cosa que nos han robado también es el miedo. Porque al final siempre estamos diciendo —¿no?— «no tenemos miedo, no tenemos miedo». Y es como: sí, no tenemos miedo y... pero... no tenemos el miedo que quieren que tengamos. Porque hay un miedo que es muy mío y que yo quiero tener, porque el miedo moviliza, porque el miedo también me hace ser muy creativa y entender cosas, ¿no? Y... y por eso es como... El miedo que paraliza, el miedo que nos hace manipulables o que me hace comprar lo que quieren que compre... ese miedo no, ese no es mi miedo, es el miedo que quieren que tenga. Pero el miedo que me hace... ¡coño, claro que te impone el misterio, claro que dan miedo las cosas! Es que es supernecesario, igual que la tristeza, la alegría, la rabia, ¿no?

«El día que me canse me voy a dejar arrastrar
y qué feliz va a ser ese día»
Mi paese salvaje. Ángela Segovia

 Muestra de materiales en vídeo: vimeo.com/713744545

morir

Barcelona Producció 2021-2022
Projecte d'investigació

DU-DA

transcripcions literals
transcripcions editades

guai

rituals de transició

Ja fa tres anys va arribar el càncer de sasha, va morir martí, es van podrir uns formatges, algú va abandonar el seu gènere, es va recordar el trauma d'un part, va començar el dol per una mudança, va trencar una parella, una àvia va complir 94 anys. *Morir guai* explora des de llavors relats entorn de la mort a la recerca d'una reconciliació amb l'esdevenir vida. Observa maneres hegemòniques a través de les quals ens relacionem amb la noció de morir-se una mateixa i de morir-se altres; a partir d'aquí activa una cerca de referents, de coneixements, altres experiències, altres propostes i sensibilitats des de les quals travessar aquesta transformació de maneres més afables, comunitàries i situades.

Rituals de transició indaga a través d'entrevistes en la manera com operen les estructures polítiques, econòmiques i administratives que ens ordenen en la gestió de la mort, en la conducta sociocultural pautada respecte a la mort, en la manera com la incorporem a les nostres maneres de fer la vida, per trobar i inventar també altres referents que ens portin a experiències en què la por funciona d'una altra manera, en què hi ha més cura, que són més sostenibles.

Però no una entrevista convencional en què... ens reuníem amb la persona i l'entrevistàvem de tu a tu, sinó que vam decidir crear espais de convivència, ehh... on passar un temps més estès amb la persona... i on nosaltres també hi posàvem com... el cos, i hi posàvem també les emocions.

Una de les capes que intuïem que... tindria un paper important en el procés de recerca era la metodologia mateixa, no? Com formular una metodologia... audiovisual que ens permetés acostar-nos d'una manera com... molt respectuosa a les persones que compartirien una part important de... de les seves vides o el seu relat, no? Una part íntima. [...] Enteníem que els espais i els temps havien de ser... doncs... amplis, flexibles, líquids... perquè la gent pogués... totes les persones que acompanyaven el procés poguessin trobar... mmm... el seu encaix, la seva manera de relatar, els seus temps a l'hora d'explicar-lo.

Aleshores, doncs... vam fer una selecció de sis converses diferents.

Clara

Sarai

Clara

Toni Navarro y Desi Quevedo
En Toni és filòsof, especialitzat en gènere i tecnologia. Entre altres coses, actualment investiga al Vector de Conceptualització Sociotècnica, impulsat per Tecnopolítica (IN3/UOC), al Canòdrom, Ateneu d'Innovació Digital i Democràtica. Encara que la mort no és un tema central en la seva obra, ha abordat la qüestió a través d'àmbits teòrics com el de la necropolítica.
La Desi es relaciona amb l'art des de la creació i la fabricació digitals. Per a aquesta entrevista va explicar algunes històries familiars marcades per experiències místiques en relació amb la mort, els rituals funeraris i els dols. Vincular aquesta herència amb la seva realitat immediata la va portar al context del club i de la festa. Des d'aquí troba el frenesí per viure alguna cosa -i la tristesa i l'ansietat abans que acabi-, i ho converteix en un ritual particular que dona forma a un relat mental entre la vida i la mort que confereix poder polític al suïcidi i parla del patiment psíquic.

Jordi Miralles
Biòleg i editor de Funeral Natural, una web dedicada a promoure una altra manera d'aproximar-se a la mort des d'àmbits com la biologia de la mort, la seva celebració, els productes funeraris ecològics, els processos post mortem, la integració dels cementiris en la natura, etc.

Berta Xirinachs
Pintora, poeta, nominística, imatgeria poètica, potipotisme il·lustrat, embolics, punk espiritual. Ha passat per tres dols -del seu fill nounat, del seu germà i del seu pare- en poc temps. Això l'ha portada a desenvolupar unes idees entorn de l'herència que expressa a través de les seves obres i les seves històries.

AL-V
Presentadore de radiotelevisió, integrant del col·lectiu Futuroa, cantant, productore musical i performer. El 2021 va llançar el seu EP (Non quero morir), obra en la qual bolca sensibilitats adquirides entorn de la mort a través de les diferents defuncions que han travessat la seva vida.

Sarai G. Cumplido
Va ser cineasta i això queda. Ara fa pa, cria i treballa la connexió de les pràctiques de sosteniment de la vida amb la cultura, el territori i la memòria com una de les integrants del col·lectiu DU-DÀ.
En el passat va ser testimoni de Jehovà: va estudiar atentament les escriptures i va predicar fins que va ser expulsada de la comunitat.

Júlia Sánchez Cid
És historiadora i forma part del col·lectiu Som Provisionals. Des de la mort de la seva mare, navega el precipitat i preciós buit que va deixar. Aprèn cada dia de la sotragada de la pèrdua i la consciència de la pròpia finitud. La mort l'acompanya fidel, com una musa misteriosa i grotesca.

Treballant des de l'àmbit fílmic, Morir guai. Rituals de transició tempteja una representació d'allò que és íntim i intangible, d'espectres i sensacions invisibles que connecten l'esfera mundana amb l'espiritual i que desborden la individualitat en l'experiència amb la mort. Plans desenfocats -a vegades la càmera es mou de manera caòtica, descontrolada-, imatges del paisatge, detalls de l'entorn, de la gestualitat de les participants o de situacions de convivència acompanyen els diàlegs tot buscant transcendir la literalitat, l'especificitat o l'objectivitat dels relats compartits.

La tasca de recerca amb Barcelona Producció ha servit per recollir material. Queda pendent continuar-hi treballant, estructurar-lo i estudiar-ne la complexitat, potser fer-lo créixer amb noves entrevistes i enregistraments i, sobretot, generar les composicions narratives que puguin donar lloc a una futura peça de vídeo. No obstant això, per presentar el procés desenvolupat sí que hem preparat un muntatge de 20 minuts amb una mostra de materials, i en aquesta publicació presentem algunes transcripcions que hem cosit entorn d'algunes de les qüestions -des de la nostra subjectivitat- destacades: por, putrefacció, patiment psíquic i suïcidi, relacionar-se amb el cos mort, serveis funeraris, acompanyar la mort, ritualització o espiritualitat.

En relació amb *Morir guai. Rituals de transició*, **Larre** va oferir el taller **Tècniques per a la immortalitat** (març de 2022) en el marc del programa de mediació de Barcelona Producció 2021-2022 *What the Cell! Una mirada macro a la unitat de la vida*, de Teresa Rubio. El taller, dedicat a revertir la mort dels sabers populars que formen part del nostre cos cultural, va invocar refranys des del pla ritual per qüestionar i revisar aquestes dites com a part d'un discurs normatiu que enalteix, castiga o jutja experiències i normes de conducta, però que alhora també obre espais de resistència.

«Ara, estàs ocupada o descansas?
Ara, ets la meva amiga o ho eres?
Ara, ets allà?
Però allà, on dic que és ara, no sonen les preguntes. Sona l'única resposta, i jo no puc sentir-la»
Somos luces abismales, Carolina Sanín

I et continua fent por, la mort?
Clara: *Jo... una mica. El que implica la mort, no? Mmm, bé, no ho sé. Doncs... bé, no ho sé, és trist, jo què sé. Depèn, depèn d'on et porti això.*
Desi: *No ho sé, per a cada persona té una narrativa. El que a mi em suggereix pensar en la mort és una mica trist. Perquè... jo què sé! Això és com... és una ximpleria, eh? Però és com una festa quan s'acaba. Que no vols que s'acabi, saps? És una mica això, a vegades. I per què hi haig de pensar tant, en això? Si encara no s'acabarà! És que... encara no s'acabarà, queda molt, però és com... al final, jo què sé, hi estic pensant tant tant que a vegades dic: doncs no m'estic fixant en altres coses. I al final, com si diguéssim, és molt depriment. No sé si m'entens.*
Clara: *Sí que t'entenc.*
No el sé gestionar bé, el discurs amb la mort, jo, no sé donar-me treva amb aquest tema. Hi penso molt i hi fantasio molt, saps?

Ahir em va agafar un d'aquests moments de por en què connectes amb la idea que desapareixeràs. Quan no tens fe en cap religió i ets una persona científica o racional, penses: desapareixerà la realitat en què tu ets una realitat que es relaciona amb altres realitats. Això és el que em fa més basarda.

Vivim aliens a la mort en una societat que intenta ocultar-la constantment. Per a la societat sempre som joves, tenim èxit, però la realitat és que som éssers finits, ens agradi o no.

Com us imagineu, una vegada morts?
Clara: *Jo, una vegada mort, no m'imagino res.*
Desi: *És clar, potser això és el que fa més por: no tenir una idea del que és. Si tens fe i tens clar que després hi ha alguna cosa, això et dona pau. Però, és clar, saber que hi ha un abisme d'incertesa...
...això és el que et mata.*

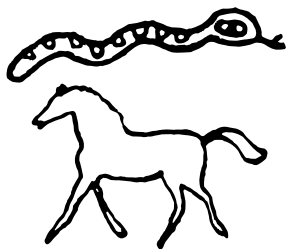
No sé què puc explicar, jo, sobre la mort, jo no en sé res, de la mort, és la mort la que t'ensenya a tu. La mestra és la mort en si. No hi ha ningú que no hagi passat un procés de mort -que no és només perdre un ésser estimat. La mort té mil formes. De fet, jo crec que durant la vida naixem i morim, per sort, moltíssimes vegades. El tema mort i resurrecció és una cosa que cíclicament passa cada any: cada primavera és la resurrecció anual de tot.

Berta *I no és que nosaltres en sapiguem, de la mort –no en sabem res–, però l'observació de tots aquests processos de dol, siguin del tipus que siguin, és el que t'ensenya, és una formació. La mort i la vida són part del mateix, no és que l'una s'hagi de viure i l'altra t'allunyi, tot és un cercle.*

Toni *Tinc una amiga que treballa molt sobre el dol que es diu Marta Echeves. [...] L'altre dia, parlant amb ella sobre dol, li vaig dir que no tinc cap experiència de pèrdua directa i em va dir: com que no, maricón? Si el dol no té només a veure amb la mort, també pot ser un dol per una relació que s'ha trencat, una cosa que has perdut i que enyores... Hi ha moltíssimes pèrdues que no han de passar necessàriament per la mort, però que sí que passen per un procés psicològic de fi.*

Berta *Tinc el poemari al magatzem d'un veí. Tinc quatre fulls, tots els quadres, pintures, tot embolicat, i un dia, fent un pa d'oli, vaig sucuar el pinzell, vaig començar a pintar i vaig començar a plorar d'una manera... El fet d'agafar el pinzell va fer que comencés a plorar. Renunciar al que fas també és un dol: em vaig adonar de com era d'important per a mi l'art.*

Jordi *Quan morim físicament, el cor i la respiració es detenen, no hi ha bombament d'oxigen. Així comença una cosa que costa de creure: el nostre destí com a éssers humans es troba a l'intestí. Allà hi tenim bacteris anaeròbics –poden viure sense oxigen i fan la digestió. El dia que no reben oxigen, aquestes bestioles descobreixen que poden sortir i, a mesura que avancen, troben menjar: la nostra carn morta. Aquests bacteris generen reaccions químiques, [...] produeixen àcid sulfhídric i altres gasos pudents. Quan es van desprenent aquests gasos, és el senyal per a un altre món que és allà fora i que vol menjar. Les mosques de la carn detecten l'olor fins a 30 quilòmetres de distància i se n'hi van, ponen ous, surten larves i comencen a menjar carn, també. I bé, aquestes es converteixen en aliment d'altres paràsits, i això és un festival, fins que arriben els grans: corbs, voltors, fins i tot mamífers carronyers, llops o guineus.*

La nostra despulla es converteix en més vida. Això, ficant els cossos a la caixa, ho estem impedit. [...] Quan ens fiquen dins del taüt tot està tancat, però els bacteris anaeròbics es queden a dins. Comença un procés de destrucció cel·lular i, com que no necessiten oxigen, van menjant fins on esgoten la matèria. Aquí es produeix una altra curiositat: la momificació natural. Els cossos es van com assecant, desapareixen els òrgans i es queda tot enganxat a l'os, que és fosfat càlcic, un mineral, i el cos es queda com una mòmia. [...] Al cap d'un temps, tens les restes de les fustes del taüt amb els ossos i tot això, perquè cal ficar-hi més gent. S'empeny cap al fons i acaba sent un residu.

«els meus amics creuen que
estic molt dolenta
perquè vaig cremar la meva galta»
Purgatorio. Raúl Zurita

«De vegades tinc la sensació que vivim en un sepulcre gran, espaiós i multitudinari. Miro el món sumit en tenebres grises, fredes i desagradables: la presó no és a l'exterior, sinó a l'interior de cadascun de nosaltres. És possible que simplement no sapiguem viure-hi.»
Sobre los huesos de los muertos, Olga Tokarczuk

Toni Jo no planifico mai –i això em recorda el tema de les pensions, o el d'estalviar per a quan sigui gran... Jo, aquesta visió a llarg termini, no la tinc, perquè no m'imagino amb 50 o 60, perquè m'imagino traient-me la vida abans..

Desi És clar. Que, a més, em fa molt de mal pensar en això. És a dir, no és una cosa que em... em consoli. De cap manera! És com un final que ha de ser així perquè no et deixen vida per a res més. És com: ei, sincerament, com vols que arribi a vella amb aquesta qualitat de vida de merda a què estic sotmesa per... doncs, no ho sé, per feines precàries de merda, per la situació socioeconòmica cultural... Bé, és que no ho sé, no soc capaç de fer un pronòstic amb certesa o de veure'm... És com que em costa molt donar-hi forma. Llavors, és clar, et deixa una sensació d'incertesa que et porta a un únic relat, que és dir: buah.

Toni Sí, bé, en el meu cas, ara no té a veure amb el fet d'estar deprimit, és que no em vull veure amb 65 anys pensant, hòstia, ara què faig per pagar-me el pis? Perquè, a veure, jo sé que no podré pagar una hipoteca que em permeti estar despreocupat, acabar la vida laboral tenint un sostre i una pensió que em permeti com a mínim pagar-me el menjar, sense gaires luxes. No, és que segurament no tindrè un lloc on viure, ni una manera de mantenir-me... I això és el que em fa plantejar-me: hòstia, doncs potser als 65-67... surt del mig, chao pescao.

Desi Hòstia, tio, és que tu has nascut i t'han dit com que... "sota, cavall i rei". I després aquest "sota, cavall, rei" no es fa. En molts casos per a bé, eh? Sortir del que s'ha establert. Però, bé, en termes d'estabilitat...

Toni Sí, la vida líquida de Bauman i tal... té aquest costat guai que, bé, les estructures socials ja no són tan rígides, no hi ha aquesta idea constreta d'estar dirigida per pautes tan estrictes, però també té la contrapart que els vincles ja no són tan duradors com abans...

Desi Nosaltes, realment, és que no tenim ni una cosa ni l'altra... Ni família ni estat! Hahaha.

Llavors és difícil imaginar-te a llarg termini, realment t'està generant sempre una moguda d'estrès i tal que no saps com gestionar...

AI-V Va ser bastant dur, érem a l'apartament. Alhora tenia por de morir i alhora renunciava: jo així no vull, jo em vull morir. Però des de la por. Era al llit i si es volia aixecar o li proposàvem de fer una passejada, li queia el món a sobre. Les pors... Llavors recordo anar a fer una passejada i pensar: com pot ser que algú es vulgui morir? He viscut tota la meva vida sense entendre la mort i sense voler-la. Com pot ser que algú la desitgi? A partir d'aquest moment vaig anar fent un procés d'entendre, jo també, que hi ha vides que no vols. Però el primer moment va ser: què estàs dient?

Desi És com decidir no jugar a un joc del qual ja tens bastantes reviews...
...o decidir quedar-te a la festa perquè potser el proper DJ és millor que el d'ara... És que ja et dic que la relació amb la festa m'ha agradat molt. És que encara que la festa sigui dolenta, com que ja has pagat l'entrada, no te'n vas de l'Apolo fins a les 6...

Desi Per a mi té a veure amb un estímul i dir... tanco el teu estímul.
Bé, doncs és com saber que aquest estímul s'ha de tancar... per unes raons teves particulars, que ja tenen a veure amb la teva vida. Això em sembla supervalent. Una vegada una persona em va dir que no, que per a ell era supercovard. I jo penso, doncs no, potser és que no tens ni puta idea d'allò a què t'enfrontes o de quins moments passen per la teva ment per fer-ho. És molt dur dir de sobte: em mato. Has de tenir...

Toni Els casos que conec, a més, no han estat decisions sobtades sinó supermeditades...

Desi Sí, és clar! Si jo ho dic per les històries que tenen algunes persones al cap, que els sembla un acte covard. Collons, a mi em sembla un acte de solitud de l'hòstia. Que t'hi has trobat, tu, allà, per dir això?

[...]
Clara Sí, en tot cas el suïcidi s'ha d'entendre com un fracàs social, mai com un fracàs individual. Bé, així l'entenc jo, eh?

Toni És que la majoria tenen una lectura social bastant clara. Hi ha moltíssims casos –i crec que l'últim és de fa dos dies– de suïcidis de gent que han desnonat i s'han quedat sense casa.

Desi Això no és ni depressió; això és un estat d'estrès tan boig, val?, que tu ja no saps què fer, com actuar, i només et queda, de l'estrès que sents, una via d'escapada que és el final.

Berta Em vaig quedar embarassada i vaig tenir un avortament abans dels tres mesos. El vaig expulsar a casa, vaig veure el fetus de dos mesos: és com una crisàlide, és preciós. Vaig reaccionar d'una manera que m'agrada perquè, com que ja havia passat que havia parit un fill que s'havia mort –després del Lluís vaig tenir el Joan, que es va morir al cap de pocs segons de néixer, després vaig tenir l'Eulàlia i després aquest nadó–, i com que volia saber, el vaig portar a l'hospital. Perquè volia saber, volia que l'investiguessin, però l'hi vaig portar i no em vaig sentir gens acompanyada.

Clara Quan va saber que moriria?
AI-V o crec que, fins i tot abans del diagnòstic, el meu pare ja se n'anava fent una idea. No sé quanta informació li devia haver donat la meva mare, però amb el diagnòstic es va confirmar. Recordo que aquell dia jo no vaig parlar amb ell; vaig parlar per telèfon amb la meva mare, amb algun cosí, amb en Francesc –que és metge, perquè també necessitava informació. El meu pare en va ser conscient llavors, és clar. L'hi van explicar.

AI-V Però jo vaig tornar de Galícia i me'l vaig trobar molt sencer. Durant els primers mesos suposo que era conscient que es moria, però el seu caràcter era el mateix: tenia moltes ganes de tot. La gent de la fundació que ens acompanyava sempre ens deia que el posaven d'exemple quan treballaven amb altres famílies, que ho portava amb molt d'humor, que era exemplar. Tampoc crec, ara, que *exemplar* sigui la paraula. Tota posició davant el fet de saber que et moriràs ha de ser lícita.

Berta *Esperava alguna cosa, no ho sé, un diàleg, una recerca. Vull dir... portes material orgànic per descobrir què, i per què, si hi ha alguna raó genètica. I esperava un diàleg científic, i va ser com del pal... té. I després em vaig sentir molt malament i vaig pensar: doncs si em torna a passar o si m'ho tornen, ho plantaria en un gerani a casa i ben bonic que seria. I vas fer un dol després?*

Berta Clara *Vaig estar enfadada per no haver-lo enterrat a terra. És molt bonica, una crisàlide rosa. No hi has fet un vinclle, encara, però era part de la vida del cos, i només va faltar que acabés en un hospital perquè em diguessin: res, no. Jo volia que acabés en una planta, és l'únic mal rotllo que vaig tenir. Anímicament, està enterrat en un gerani.*

AI-V El vaig canviar de posició i vaig sentir que es calmava. En realitat se n'havia anat en aquell moment. Si ho penso, li vaig veure els ulls de por... No sé si de por, de no entendre, de dolor, no sé què era. Allà havia passat alguna cosa. I, després, la calma. No en vaig ser conscient. Llavors va venir l'ambulància, i la persona que el va atendre va ser qui ens ho va dir. És clar, el seu cos estava respirant perquè portava un respirador, per això no vam assumir que se n'havia anat: l'aparell respiratori continuava en funcionament forçat. Durant una hora i mitja no ho vam saber, fins que ens ho va dir el metge. Després d'aquell moment em vaig ensorrar, no podia caminar. Vaig trampolejar i me'n vaig anar al sofà. Hi vaig estar hores, venia la família i jo no em movia.

Júlia *Jo crec, i és el meu cas, que tenir contacte amb el cos mort, emmm, sí, de la persona difunta, és molt bo per al procés de dol, és molt bo per acceptar que aquesta persona ha mort i... A mi, per exemple, el que em va passar és que... bé, jo cuidava la meva mare mentre ella s'anava deteriorant, mentre s'anava morint. Jo m'estava 24/7 allà, amb ella. I és clar, jo estava amb el seu cos, el seu cos moribund. Molt en contacte, no? Al final, quan es va morir... De fet, ella va morir amb mi: estàvem dormint juntes i quan em vaig despertar ja era... ja era morta. I llavors vaig estar una estona, doncs... tocant-la, parlant amb ella, mirant-la... adonant-me'n, no? Adonant-me del que era... del que és un cos mort, no? Perquè jo tampoc havia vist morts, abans. I durant els anys, els primers anys, emmm... em passava que tenia somnis recurrents. Gairebé cada dia somiava que ella era viva: que era viva però continuava estant malalta, com una cosa molt realista, no? [...] I era la imatge del seu cos mort la que deia: no, tu saps que no és viva. No perquè t'ho hagin dit, no perquè t'ho hagin imaginat, sinó perquè ho has sentit.*

AI-V Després, el tràmit és horrorós. Quan es va morir el meu pare va venir el de l'assegurança. Et comença a preguntar coses: com el voleu? Com voleu el taüt? M'és igual, doncs una caixa, si és que es cremarà. Totes aquestes coses... Quina música? D'això de la música en vaig ser conscient durant tota la seva malaltia, però en aquell moment no ho sabia. Només en vaig voler posar una, però el radiocasset del tanatori no funcionava. Més tard, quan vam anar a escampar les cendres, em vaig emportar l'ukelele. Vaig tocar les cançons que haurien d'haver sonat.

Júlia *Per què a l'Estat espanyol la indústria funerària és tan rígida, dona tan poc marge? He arribat a entendre –bé, jo crec fortament– que és una forma de control social. És a dir que... pel que jo he viscut i després... teories, o coses que he llegit, entenc que, és clar, quan una persona mor, una persona estimada mor, l'emoció és molt forta, l'emoció és fortíssima. I un ritual, el que fa, una de les coses que fa, és unir-te a la gent. A veure, és un ritual col·lectiu: estàs amb gent, sentint una cosa molt potent, i tu ho notes, hi connectes d'una manera molt profunda. I així és com es fa comunitat, no? [...] És clar, si un ritual de comiat –que és un dels pilars de la vida–, emmm... s'individualitza, s'empaqueta, es refreda, és una cosa que aliena, al capdavant individualitzadora. És una manera de controlar la població, la gent, i de trencar la comunitat.*

Jordi *Aquesta simplicitat que ens agrada tenir en la vida sembla que, el dia que morim, no és important. Ens posen en caixes de fustes tropicals, ens porten en cotxes com limusines... No té gaire sentit que morim de manera diferent de com hem viscut.*

Júlia *Jo realment només he anat a un ritual de comiat, que va ser el de la meva mare. Era un protocol molt fred: pam pam pam. Era un protocol laic, suposadament, però el discurs de manual de la funerària parlava de l'ànima. L'espai era una capella i hi havia una creu... [...] Els rituals de comiat són superimprescindibles per viure d'una manera sanadora, ehh... una cosa tan forta com perdre una persona que estimes, com enfrontar-te a un adeu tan... tan tan rotund, tan definitiu. Encara que després pot haver-hi moltes creences diferents, no? I hi ha gent que pot pensar que no és un adeu com a tal, i ho respectem molt. Però sí que hi ha una part de... bé, hi ha una incertesa, hi ha un misteri, no?*

Júlia Què comporta la mort. I no sabem: és això. És un adeu molt concret, un moment molt fort. O un fins aviat que continua sent molt fort. Llavors, jo crec que els rituals, més que servir per dir adeu i punt... o més que servir per sanar i tancar un dol... Jo no hi crec, en això, jo no crec a sanar o tancar, o "superar", no? Que aquesta paraula s'utilitza molt. Jo crec més en un... en un... ehhh... Hi ha una part d'ajudar a acceptar, a integrar, a processar... a fer un... sí, a... a passar-ho pel cos sense lluitar, no? Sense lluitar en contra del fet que aquesta persona no hi és. Així que penso que utilitzar la paraula "sanadora" va en aquest sentit: no com que guareix i ja no tens una ferida, sinó que ajuda a viure aquesta ferida d'una manera, doncs... pròpia, que no t'impedeix continuar vivint altres coses. Jo personalment, en la meua experiència, em vaig adonar que jo, particularment, tenia molta dificultat per connectar amb la tristesa. Jo més o menys... ah, sí sí, no no, al cap de dos mesos de la mort de la meua mare, jo, ahhh sí sí, bé, és clar, és que la vida, no? És així, no sé què... I bé, sí, però era un autoengany. Jo... M'estava costant molt connectar amb la tristesa perquè era massa gran per a mi en aquell moment. I quan ja vaig estar preparada per sentir la tristesa com m'anava sortint, pot ser... crec que... l'aprenentatge següent que vaig deixar arribar va ser: deixa anar també la tristesa. Em vaig adonar que a vegades m'aferrava massa a la tristesa, i un dia em vaig adonar que era feliç. Ostres, però si no deixa de ser... no deixo de trobar a faltar la meua mare. M'entens, no? Aquesta és la meua experiència, però les maneres de viure el dol, les maneres de viure la tristesa i totes les emocions són diferents. Però sí que m'ha fet entendre que... estancar-nos en un punt, o en alguna cosa... impedeix viure altres coses, no? I per a mi sanar un dol, en realitat, és això: permetre que passin altres coses, permetre's continuar vivint. Perquè som vives, no? Continuem vives. I els rituals de comiat són per a les vives.

Jordi La legalitat en el servei funerari va molt lligada a la cultura religiosa, i a Espanya som catòlics. Aquí està tot regulat –en altres llocs hi ha més llibertat. Legalment ens donen 48 hores per decidir; sembla que les funeràries no sàpiguen què és un frigorífic. En altres països et deixen un temps: a França, sis dies; al Regne Unit, fins a quinze. Això què permet? Quan et donen la notícia et quedes en estat de xoc, el primer dia no pots pensar, però el tercer o quart ja vas reaccionant. Aquí no hi ha temps de res. A Europa es permeten dos processos: incineració i inhumació. El d'incineració té un segle i prou. Va costar assimilar des de la cultura cristiana que el cos pogués cremar-se –l'església catòlica ho tenia prohibit fins als anys 60, però veient el merder que tenien amb els cementiris va acabar fent els ulls grossos. Les cendres cal portar-les al cementiri; escampar cendres a la natura no és cristià. Als Estats Units també és diferent: com que tenen molt de bestiar, quan mor un animal de 400 o 500 quilos tenen un bon problema. Van descobrir el procés de compostatge –que no és el mateix que la putrefacció: és una biotecnologia, un procés forçat amb oxigen en què no deixes actuar els bacteris. Arran d'aquesta experiència amb animals van decidir fer-ho amb humans, i a Washington és legal.

Desi Crec que era: et mories, nou dies de dol, després es feia una altra missa pel difunt, després, cada cert temps, misses repetides... Un dol que podia durar cinc anys. I després també depenia del grau de relació amb el difunt.

Toni En certa manera s'ha passat de valorar el dol en el temps i mantenir-lo el màxim possible... –com ara una vídua, que com més temps passava vestida de negre... Ara, de sobte, si passes més de tres mesos plorant la mort d'un ésser estimat et converteixes en... un malalt mental, pràcticament.

Desi Fins i tot respectaven molt que et separessis de la societat durant un temps, saps? Perquè de sobte havies de gestionar aquesta pèrdua. És xocant en comparació amb ara.

Clara Perquè és incompatible amb la vida, que està dissenyada per treballar. És clar, també segurament una vídua, mestressa de casa, mare devota i tal, podia permetre's aquests cinc anys...

Toni Tampoc podies sortir d'això.

Toni No, és clar, ai de tu si refeies la teua vida o trobaves parella al cap d'un any...

Desi És superopressor.

Desi Superopressor.

Clara Sense romantitzar-ho...

Toni No, total, però a mi em fa pensar en aquesta cosa de l'acompanyament. Quan els familiars estan amb algú que es posa malalt, que espera la mort i tal... [...] Ja no és que em provoqui enveja, però aquesta gent que té llaços familiars forts em fa replantejar-me una mica... Jo, amb la meua mare, penso: pobreta, no té amigues, no té amb qui anar-se a prendre un cafè i explicar-se les seves coses. Però després només falta que hagi d'anar al metge, que estigui malalta i tal, i tot el dia trucades de telèfon, tot el dia missatges de Whatsapp, tot el dia posts al Facebook. I malgrat que siguin fruit d'un protocol social i una certa pressió per actuar d'una manera, com fingint interès i tal, hòstia...

Clara La reconforta.

Toni Sí, a ella sí.

Belén Calen coneixements específics per cuidar? O... és un paper que podríem assumir per combatre la situació actual? No ho sé, és una cosa que hauríem de ser capaços de generar de manera comunitària més fàcilment?

Júlia Mmmm... ja, és interessant, això de la professionalització, perquè... és clar, jo crec que ara, que estem en un punt en què ens han desposseït tant d'aquests coneixements i hi ha tan poca comunitat, realment moltes vegades és important tenir una persona professionalitzada perquè ens guia, no? Perquè és una persona amb experiència, emmm... Bé, amb suspicàcia, -amb suspicàcia, depèn de quina institució vingui-, o... o bé, o si... Bé, és complicat, perquè... és clar, si jo m'haig d'operar no tinc més remei que confiar en el metge que m'operarà. O la metgessa. I potser la cosa no és... ehh... La cosa seria anar construint a poc a poc aquesta comunitat en què hi hagi cada vegada més gent conscient... Si som conscients i tenim més poder sobre la nostra salut i els nostres cossos... I al mateix temps crec que tenir figures de... no sé si expertesa o saviesa, a veure, perquè jo crec que les figures sàvies sempre ajuden. Aquestes figures sàvies, ara, passen per un títol, no? Per un títol i una institució que l'avalua... i a vegades pot haver-hi sort i que sigui meravellós i a vegades no. I... i potser el camí seria precisament democratitzar aquest coneixement: que la saviesa i l'expertesa poguessin arribar d'altres maneres, no? No sols amb uns estudis concrets. En una qüestió d'acompanyament al final de la vida, d'acompanyament en el dol... crec que és una qüestió d'anar-ho vivint, de... de... d'experiència i sensibilitat, sí. És que a vegades els professionals són àngels, no? És una sort que puguin arribar i acompanyar-te d'una manera que diguis: ostres, gràcies. I altres vegades no: pots rebre molta violència. D'una manera més a curt termini, jo crec que cal que hi hagi, dins de les institucions, una revisió, i que pugui haver-hi una... una demanda que, per exemple, els professionals de la salut estiguin més formats en el tema del dol. Però a llarg termini a mi m'agrada pensar més en una cosa més... emm... potenciar la comunitat i l'autogestió, no? Però ha d'haver-hi un procés: de cop no podem prescindir de professionals ni d'institucions.

AI-V Per part nostra hi havia cansament, molt. Per com ens ho va posar de fàcil ell, pel suport de la fundació i el cuidador, i per la gestió que en vam fer el meu germà, la meva mare, la resta de la família i jo, no hem sentit culpa. Perquè hi ha vegades que penses: hòstia, què fas sentint-te enfadat perquè estàs cansat? És el que toca. Ens alternàvem cada nit per dormir a la seva habitació, al llit del costat, perquè l'havíem d'anar movent tota l'estona. Això era molt cansat, un desgast, i suposava renunciar a parts de la teva vida. Vaig deixar una feina; el meu germà i jo fèiem tornos per socialitzar els caps de setmana, i entre setmana ens estàvem a casa. Per sort no va haver-hi culpa ni hi ha hagut penediment, al contrari. No puc agrair més el moment en què vam dir: ara toca això i ho dedicarem tot a això. Tinc amistats que han tingut familiars en situacions semblants i sempre els he dit: sé que és una merda, però ara estigues amb el teu pare. Perquè el penediment, si no, sí que hauria arribat: no has estat on calia.

Toni Penso molt... entenent les relacions familiars com... vull dir, que a mi la filiació sanguínia em sembla que no predetermina cap mena de...
Desi És clar, aquest és el problema que veig jo ara. Abans, el tema aquest més tradicional, el que implicava era el vincle familiar més fort...
Desi És veritat que nosaltres ara ja no estem tan vinculades.
Desi Perquè, bé, hem sortit d'aquests nius...

Toni Per les xenofamílies...
Desi Sí, una cosa contextual... Ara la gent viu d'una altra manera, li passen altres coses, és un altre moment. A pesar que hi havia una dependència molt forta de la religió, sí que et feia tenir uns vincles més directes amb els individus immediats a tu, que eren la teva família, el teu barri, el teu poble, no ho sé. Ara totes aquestes coses... és com si ja no estiguessin en voga. Sí que estableixes un altre tipus de relacions amb gent que potser, bé, amb gent en qui has de confiar. No és gent que se t'ha donat per la gràcia divina. Això és veritat que és un rotllo, que estàs com pensant: però aquesta gent, quan al final em mori, què? El meu pare i la meva mare, sí, però aquesta gent per la qual jo he apostat ara, continuarà obeint a aquests vincles?

AI-V No sé com es va anar col·locant, però vaig anar fent vida diària sense tenir això tota l'estona present. I després el relief... Primer, saber que ell ja no estava descansant, no estava bé. I a casa mai vaig sentir que fos lleig dir: jo també ho necessitava.

Júlia Per què ens fa tant de mal quan es mor algú que estíem? Perquè es mor alguna cosa nostra! A veure, jo, quan es va morir la meva mare, clarament alguna cosa de mi va morir... i no tornarà. És així. Per què? Perquè estem connectades. Perquè jo no soc jo i ja està, jo soc jo amb altra gent, és a dir, jo no soc un ésser aïllat individual. Per això, quan una persona que forma part de mi ja no hi és, aquesta part de mi també desapareix. I per això em sembla tan increïblement fort i polític i transformador viure els dols de manera comunitària: perquè és que viure els dols absolutament sol no és possible.

Jordi Per *hackejar* el sistema funerari hi ha dues maneres: o tens un conegut dins que sap com fer-ho o t'hi atreueixes tu. [...] El que a mi m'agradaria no és possible legalment: el que m'agradaria és l'escarnació, és a dir, que em deixessin en un lloc i que la natura fes la seva. No sé si les garses serien les primeres d'arribar... Això no és possible legalment, però pots tenir una xarxa de còmplices. Com? Bé, depèn de com t'arribi la mort, però en tots els casos, si hi ha còmplices...

«Hem convertit la mort en un fantasma. Fins al segle xx el fantasma habitava les llars i formava part dels seus déus. Després, la mort perd el seu caràcter sagrat i l'Estat es fa càrrec de les funcions socials que duia a terme la família. Entre aquestes tasques hi ha l'assistència als malalts i les persones grans. La convivència amb malalts i persones grans feia que la gent pensés més en la mort, socialitzava amb la mort, com si el fantasma fos un membre més. Per això quan algú moria, no dubtaven a iniciar ritus i festes funeràries, a manipular privadament el cadàver i a celebrar la mort veient-ne els aspectes positius, entre els quals destaca la creença en una altra vida. Com que la vida de la majoria dels mortals era bastant sacrificada, la vida després de la mort no podia deixar de veure's amb un cert alleujament, com un descans, com un estadi de profunda pau. Per això els ritus se centraven a ajudar el mort a trobar el camí cap a aquest nou món, a facilitar aquesta transició.»
La derrota social de la muerte. Fernando Gil Villa

Belèn Hi ha una manera en què... Entenc que... aquesta promesa de vida eterna i aquesta actitud de bondat durant la vida limita... com... l'experimentació amb el mal. [...] Com es viu el "durant" de ser una individua viva? Ehhh, no ho sé, el fet de limitar la teva conducta a unes pautes establertes per la religió, perquè això et permet que després ressuscitis, no ho sé, com t'afecta en la vida? S'entén que estàs renunciant a alguna cosa?

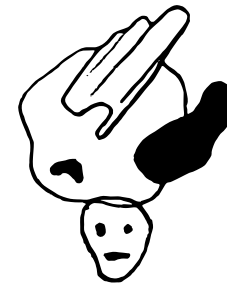
Sarai És clar, d'això se'n parla molt, d'aquesta sensació de... renúncia. La Bíblia en diu "sacrifici". Emm... per a mi, jo crec que té com una connotació de manipulació molt forta, és a dir, hi ha com un endormiscament, gairebé, en la vida. Perquè la teva tasca fonamental és una que... has d'aconseguir una cosa concreta, i això limita la visió de la teva pròpia vida i la teva pròpia mort. És a dir, tu t'estàs lliurant a una causa que gairebé es troba... fora de tu. Llavors... bé, això, la fe, una mica, també. Però que... que ens deshumanitza completament. [...] El so és com... molt adormidor, de... d'un... un mantra disposat per... perquè tu deixis de pensar i puguis repetir-lo molt fàcilment.

Sarai Què passa quan algú ressuscita? Déu ha donat a Jesús el poder de ressuscitar els morts i Jesús utilitzarà aquest poder per fer aixecar tots els que reposen a les tombes commemoratives, i retornarà a cadascun la seva pròpia identitat, la personalitat i els records. Els qui ressuscitin per viure a la terra gaudiran d'un cos sa i sense defectes. D'altra banda, els que ressusciten per viure al cel reben un cos espiritual, és a dir, es converteixen en éssers espirituals. Qui es ressuscitarà?

La Bíblia ensenya que a la terra hi haurà resurrecció tant de justos com d'injustos. Això és una mica un parany: entre els justos hi haurà homes i dones fidels, com Noè, Abraham, Sarah... i entre els injustos s'hi inclouran tots aquells que mai van tenir l'oportunitat de conèixer i obeir les normes divines. Ara bé, als qui s'obstinin a desobeir Déu fins al punt de fer-se incorregibles no se'ls ressuscitarà mai. Quan aquests individus moren, moren per sempre. Bé, aquest és el... aquí ho diu Mateu: 23-33. I aquesta és la por que té la meua àvia, que com que soc com de les... incorregibles, que no em pugui tornar a veure. [...]

Belèn Pel que fa a la teva àvia, estava pensant que... potser la manera com entén que s'acomiadarà de tu quan ella mori té semblances amb com algú que... que, sense pertànyer a cap religió, entén la mort com el... no-res, l'entrada en el no-res, ehh, també es pot acomiadar dels seus éssers estimats, no? És com que hi ha un moment en què ja desapareixen i entres en una vida diferent en què ja no hi són, no?

Sarai És clar, sí. És que això també és una mica... dolorós. Perquè, és clar, en nom de la gran esperança, doncs... preparar el teu funeral o parlar amb la gent que estimes de com vols viure a la terra, doncs... doncs no té gaire valor. Llavors això et deixa una mica desarmada, en el meu cas. Com que a més a casa és un gran tabú, doncs... com ho tractes, això, no? A més, els testimonis també ho han deixat escrit, quan parlen dels funerals, doncs... una cosa simple, senzilla, una cerimònia molt senzilla, perquè és que, en realitat, què és això?

«perquè com més es mira
menys por es té

Però si us plau, non feu com jo, que a vegades he anat com una idiota, negant tota mirada, i altres he mirat amb els ulls que tenia posats a la cara. I només molt poques vegades he rebut la visió a l'ànima. Vosaltres furgueu amb els ulls de l'ànima bruta, que són ulls sense parpelles i sense pestanyes, és a dir, sense protecció, els ulls que veuen el que cal veure, i que veuen el que no s'ha de veure en la seva forma impossible, és a dir, que ho veuen sense veure-ho»
Mi paese salvaje. Ángela Segovia

AI-V La connexió amb el meu avi era aquí, al cementiri: quan veníem teníem una estona amb ell. Quan em vaig anar fent gran, vaig començar a notar més la seva absència. I després vaig començar a connectar amb ell, a parlar amb ell sense haver de venir aquí.

Berta *Un tema important que queda per explicar és el de... el que és l'autèntica herència, no? A veure... quan somric és perquè em connecto amb els meus morts, que els visc amb orgull i alegria... perquè són morts i saben més que jo. I com que saben més que jo –i no m'agrada dir la paraula “jo”–, i com que saben més, entren, entren, entren, entren, entren i... et van dipositant tot el que ells sabien. I aquest és el tresor, aquesta és l'herència. És a dir, quan algun mort et dona una herència te la dona durant... pfff, infinit. I, si la vols, és que no s'acaba. És que és brutal, és brutal, perquè és una persona que estimes, que no la tens present d'una manera material, ehhh... i, és clar, hi ha moments que... en què... en què reps tota la seva informació i ehhh... és com si tinguessis una lligadura d'amor.*

Júlia *Per a mi, la cosa profunda que hi ha en tots els canvis de la vida és la finitud. I és la mort: les coses que acaben i no tornen. I... i les coses que venen quan això acaba, també, no? Com la possibilitat que... quan una cosa acaba hi ha espai per a una altra. Però també és fortament com... connectar amb la finitud de les coses i la nostra, no? I... hòstia, això, per a mi, és el que és potent dels dols. I polític, no? Entendre que som fràgils, som finites, que som natura i ja està.*

AI-V Puc morir en qualsevol moment. Pensar-ho em fa més disfrutona.

La gràcia de la vida és aquesta expressió temporal que permet riquesa. No podem mantenir un somriure congelat: el somriure és una cosa que es transmet, es dona, se'n gaudeix, t'omple i desapareix. I això és una mica la vida. La mort és l'expressió que això ha estat real.

El suïcidi el puc entendre com abandonar la festa, però si aquesta festa és una rave que no s'acaba mai... si ha de durar per sempre, ha perdut tota la gràcia.

Em passava des que era adolescent que... que de tant en tant tenia... tenia atacs de pànic, tenia moments molt intensos de... de... d'un espant impressionant, i era una sensació de... Bé, no sé si heu tingut mai un atac de pànic, però era com... un moment molt molt molt curt –que el meu cos no podia viure més estona en aquesta sensació. Però era un moment molt curt de de de me'n vaig, és a dir, em... em moro aquí, no? I necessitava molt cridar, o que algú em toqués, sentir-me present, no? Com... buah, no ho sé, una sensació molt intensa. I, vull dir, em continua passant, però... és una mica diferent. Em passava molt, és a dir... era bastant cíclic. I jo no ho llegia com un atac de pànic, sinó com que... em semblava molt meravellós que em passés. [...] Em semblava un moment de revelació impressionant que jo, de sobte... jo vivia i era terrible, però els dies després jo estava com... molt viva, no? Eren moments de molta lucidesa, que... molt dolorosos, però molt lúcids.

En els moments en què recordo que deixaré d'existir, em costa trobar una visió reconciliadora. [...] Tinc l'esperança que anirà passant amb el temps. No m'ofego pensant que ho haig de resoldre ara mateix. Ara com ara, el meu gran aprenentatge ha estat el del llinatge, l'herència. Però a vegades em pregunto quant d'ego hi ha, aquí. La resposta és molt, no? Necessitar quedar en la gent per estar tranquil·la... Però, és clar, és que som ens socials.

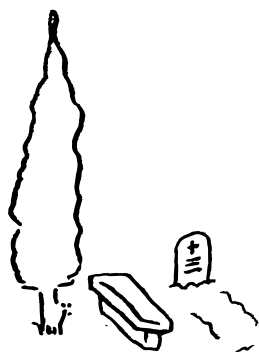

Júlia No dic... no deixo de tenir por a la mort. Tampoc aspiro a perdre la por a la mort, jo. Jo crec que això també ha estat un gran aprenentatge, ehhh... Per a mi és... fer les paus amb la meva por. Perquè jo crec... mira! Jo crec que una cosa que ens han robat, també, és la por. Perquè al final sempre estem dient, no?, "no tenim por, no tenim por". I és com: sí, no tinguem por i... però... no tinguem la por que volen que tinguem. Perquè hi ha una por que és molt meva i que jo vull tenir, perquè la por mobilitza, perquè la por també em fa ser molt creativa i entendre coses, no? I... i per això és com... La por que paralitza, la por que ens fa manipulables o que em fa comprar el que volen que compri... aquesta por no, aquesta no és la meva por, és la por que volen que tingui. Però la por que em fa... cony, és clar que t'imposa, el misteri, és clar que fan por, les coses! És que és supernecessari, igual que la tristesa, l'alegria, la ràbia, no?

«El dia que em cansi em deixaré arrossegar
i que feliç que serà aquest dia»
Mi paese salvaje. Ángela Segovia

Mostra de materials en vídeo: vimeo.com/713744545

dying

Barcelona Producción 2021-2022
Research Project

DU-DA

verbatim transcriptions
edited transcripts

cool

rituals of transition

Three years ago, sasha's cancer arrived, marti died, some cheeses rotted, someone abandoned their gender, the trauma of childbirth was remembered, mourning a move began, a couple broke up, a grandmother turned 94. *Dying Cool* explores narratives around death in search of a reconciliation with the becoming of life. It observes hegemonic ways in which we relate to the notion of [ourselves and others] dying; from there it activates a search for referents, knowledge, other experiences, other proposals and sensibilities to enable us to go through this transformation in more peaceful, communal and situated ways.

Through interviews, *Rituals of Transition* investigates how the political, economic and administrative structures that put order into our management of death operate, the sociocultural behaviour that is established in relation to it, and the way in which we incorporate it into our ways of doing life in order to also find and invent other referents that lead us to experiences where fear works in another way, where there is more care, where they are more sustainable.

But not a conventional interview where... we met with the person and interviewed them face to face, but we decided to create spaces of coexistence, ehh... where we could spend more extended time with the person... and where we also put our... body, and we also put our emotions.

Clara

One of the layers that we sensed that... was going to play an important role in the research process was the methodology itself, wasn't it? How to formulate an... audiovisual methodology, that would allow us to approach it in a way that was... very careful with the people who were going to share an important part of... of their lives or their story, right? An intimate part. [...] We understood that the spaces and times had to be... well... wide, flexible, liquid... so that people could... all the people who accompanied the process could find their own way, their own way of telling, their own times to tell the story.

Sarai

So, like this... we made a selection of six different conversations.

Clara

Toni Navarro y Desi Quevedo
Toni is a philosopher, specialised in gender and technology. Among other things, he is currently researching in the Vector de Conceptualización Sociotécnica driven by Tecnopolítica (IN3/UOC) at Canódromo, Ateneo de Innovación Digital y Democrática. Although death is not a central theme in his work, he has addressed the issue through theoretical fields such as necropolitics.

Desi relates to art through digital creation and fabrication. For this interview, she told some family stories marked by mystical experiences in relation to death, funeral rites and grief. Linking this heritage with her immediate reality led her to the context of the club and the party. From there she finds the frenzy to live something - and the sadness and anxiety before it ends - turning it into a particular ritual that shapes a mental narrative between life and death, giving political power to suicide and speaking of psychic suffering.

Jordi Miralles
Biologist and editor of Funeral Natural, a website dedicated to promoting another way of approaching death from areas such as the biology of death, its celebration, ecological funeral products, post-mortem processes, the integration of cemeteries in nature...

Berta Xirinachs
Painter, poet, nomistic, poetic imagery, illustrated potipotism, entanglements, spiritual punk. She has gone through three bereavements - of her newborn son, her brother and her father - in a short space of time. This has led her to develop ideas about inheritance that she expresses through her works and stories.

AL-V
Radio and TV presenter, member of the Futuroa collective, singer, music producer and performer. In 2021, they released their EP (Non quero morrer), a work in which they overturn sensitivities acquired around death through the different deaths that have crossed their life.

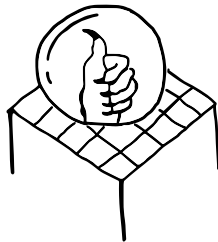
She was a filmmaker and that remains. Now she bakes bread, breeds and works on connecting life-sustaining practices with culture, territory and memory as one of the members of the DU-DÀ collective. In the past she was a Jehovah's Witness: she carefully studied the scriptures and preached until she was expelled from the community.

She is a historian and a member of the Som Provisionals collective. Since the death of her mother, she has been navigating the precipitous and precious emptiness she left behind. Every day she learns from the tremor of loss and the awareness of her own finitude. Death accompanies her faithfully, like a mysterious and grotesque muse.

Through filmic work, *Dying Cool. Rituals of Transition* explores a representation of the intimate and the intangible, spectres and invisible sensations that connect the mundane with the spiritual and that overflow with individuality in the experience of death. Out-of-focus shots, sometimes the camera moves in a chaotic, uncontrolled way, images of the landscape, details of the environment, gestures of the participants or situations of coexistence accompany the dialogues in search of transcending the literalness, specificity or objectivity of the shared stories.

The research with Barcelona Producció has served to gather material. Further work needs to be done to structure it and study its complexity, perhaps to make it grow with new interviews and recordings and, above all, to generate narrative compositions that may give rise to a future video piece. However, in order to present the process undertaken, we have prepared a 20-minute montage with a sample of materials and, in this publication, we present some transcriptions that we have stitched together around some of the issues that stand out from our subjectivity: fear, putrefaction, psychic suffering and suicide, relating to the dead body, funeral services, accompanying death, ritualisation and spirituality.

In connection with *Dying Cool. Rituals of Transition*, **Larre** offered the workshop **Techniques for Immortality** (March 2022) as part of Barcelona Producció 2021-2022 mediation programme *What the Cell! a Macro Look at the Unit of Life* by Teresa Rubio. The workshop, dedicated to reversing the death of the popular knowledge that forms part of our cultural body, invoked proverbs from the ritual to question and revise these sayings as part of a normative discourse that praises, punishes or judges experiences and rules of conduct, but which also opens up spaces of resistance.

«Now, are you busy, or are you resting?
Now, are you my friend, or were you?
Are you there now?
But over there, where I say it's now, the questions don't sound. The only answer sounds, and I can't hear it»
We Are Abysmal Lights, Carolina Sanín

And are you still afraid of death?
I... a little. What death entails, right? Mmm well, I don't know. Well... well, I don't know, it's sad, I don't know. It depends, it depends on what it leads you to. I don't know, for each person it has a narrative. What it suggests to me is that thinking about death is a bit sad. I don't know! This is like... this is silly, huh? But it's like a party when it's over. Well, you don't want it to end, you know? It's a bit, sometimes, that. And why do I have to be thinking about it so much? It's not going to end yet! Like... it's not going to end yet, there's still a lot left, but it's like... in the end, I don't know, I'm thinking so much about it that sometimes I say: well, I'm not thinking about other things. I mean, in the end it's like very depressing. I don't know if you know what I mean.
I do understand you.

I don't know how to deal well with death, I don't know how to give myself a break with it. I think about it a lot and fantasise about it a lot, you know?

Yesterday I had one of those scary moments when you connect with the idea that you are going to disappear. When you don't have faith in any religion and you are a scientific or rational person, you think: the reality in which you are a reality that relates to other realities is going to disappear.
This is what overwhelms me the most.

We live oblivious to death in a society that constantly tries to hide it. For society we are always young, we are always successful, but the reality is that we are finite beings, whether we like it or not.

How do you imagine yourselves once you are dead?
Once I am dead, I can't imagine anything.
Yeah, maybe that's the scariest thing, not having an idea of what it is. If you have faith and it's clear to you that there is something afterwards, that gives you peace. But of course, knowing that there is an abyss of uncertainty...
...that's what kills you.

I don't know what I can explain about death, I don't know anything about death, it is death that teaches you. The teacher is death itself.

Clara

Desi

Clara

Al-V

Jordi

Clara

Desi

Berta

Berta *There is no one who has not gone through a process of death – which is not just losing a loved one. Death has a thousand forms, in fact I believe that we are born and die during life, fortunately many times. The theme of death and resurrection is something that cyclically happens every year: every spring is the annual resurrection of everything. And it's not that we know about death, we don't know anything, but the observation of all these processes of mourning, whatever they are, is what teaches you, it's a formation. Death and life are part of the same thing, it's not that one has to be lived and the other takes you away, it's all a circle.*

Toni *I have a friend who works a lot on bereavement called Marta Echaves. [...] The other day, talking to her about grief, I told her that I don't have any direct experience of loss and she said to me: what do you mean, faggot? Grief is not only to do with death, it can also be grief over a relationship that has been severed, something you have lost and that you miss... There are a lot of losses that don't necessarily have to go through death but that do go through a psychological process of ending.*

Berta *I have the collection of poems in a neighbour's storeroom. I have four sheets, all the pictures, paints, everything wrapped up, and one day, making an oil loaf, I dipped the brush, started to paint and I started to cry in a way... The fact of picking up the brush made me cry. Giving up what you do is mourning too, I realised how important art was for me.*

Jordi *When we die physically, the heart and breathing stop, there is no oxygen pumping. So begins something that is hard to believe: our fate as human beings is in the gut. There we have anaerobic bacteria – they can live without oxygen and digest. On the day they are deprived of oxygen, these bugs discover that they can get out and, as they go along, they find food: our dead flesh. These bacteria generate chemical reactions, [...] they produce hydrogen sulphide and other foul-smelling gases. When these gases are released, it's a signal to another world out there that wants food. Flesh flies smell up to 30 km away and go there, lay eggs, hatch larvae and start eating flesh as well. And well, these become food for other parasites and it's a feast until the big guys arrive: crows, vultures, even mammalian scavengers, wolves or foxes. Our offal becomes more life. We are preventing that by putting the bodies in the box. [...] When we are put inside the coffin everything is enclosed but the anaerobic bacteria remain inside. A process of cell destruction begins and, as they don't need oxygen, they eat until they exhaust the matter. This is another curiosity, natural mummification: the bodies begin to dry out, the organs disappear and everything remains attached to the bone, which is calcium phosphate, a mineral, and the body remains like a mummy. [...] You have the remains of the coffin timbers with the bones and all that after a while, because you have to put more people in, it gets pushed to the bottom and ends up as a residue.*

«my friends think that
I'm very sick
because I burned my cheek»
Purgatory. Raúl Zurita

«Sometimes I have the feeling that we live in a large, spacious and crowded tomb. I looked at the world plunged in grey, cold and unpleasant darkness: the prison is not outside, but inside each one of us. It is possible that we simply do not know how to live in it.»
Drive your Plow over the Bones of the Dead, Olga Tokarczuk

I never plan – and this reminds me of the issue of pensions, or saving for when I'm older... I don't have this long-term vision because I don't imagine myself at 50 or 60, because I imagine taking my own life before then.

Of course. And it hurts me a lot to think about it. I mean, it's not something that... comforts me. Not at all! It's like an ending that has to be like that because they don't leave you life for anything else. It's like: hey, honestly, how am I going to get old with this shitty quality of life that I'm subjected to because of... I don't know, because of shitty precarious jobs, because of the socioeconomic cultural situation... Well, I don't know, I'm not really able to make a prognosis or see myself... I find it very difficult to give it shape. So, of course, it leaves you with a feeling of uncertainty that leads you to a single story, which is to say: bah. Yes, well, in my case it has nothing to do with being depressed, it's just that I don't want to see myself at the age of 65 thinking fuck, what am I going to do now to pay for the flat? In other words, I know that I'm not going to be able to pay a mortgage that allows me to be carefree, to finish my working life with a roof over my head and a pension that allows me to at least pay for my food, without many luxuries. No, I'm probably not going to have a place to live, nor a way to support myself... And that's what makes me think: well, maybe at 65-67... get out of the way, bye-bye fishy.

Fuck, man, you were born and you've been told like... this, this and this. And then that this, this, this is not done. In many cases it's better, eh? To get out of the established. But well, in terms of stability...

Yes, Bauman's liquid life and so on... it has this cool side that, well, social structures are not so rigid anymore, there's not this constrained idea of being directed by such strict guidelines, but it also has the counterpart that bonds are not as durable as they used to be...

*We don't really have either one or the other...
Neither family nor state! Hahahahahah*

So it's difficult to imagine yourself in the long term, it's really always generating a lot of stress and so on that you don't know how to manage...

AI-V AI-V: It was quite hard, we were in the flat. At the same time he was afraid of dying and at the same time he was renouncing: I don't want to die like that, I want to die. But from fear. He was in bed and if he wanted to get up or if we asked him to go for a walk, everything would come crashing down on him. The fears... Then I remember going for a walk and thinking: how can someone want to die? I have lived my whole life without understanding death and without wanting it, how could anyone want it? From that moment on, I began to work on understanding, myself too, that there are lives that you don't want. But the first moment was: what are you saying?

Desi Toni Desi *It's like deciding not to play a game that you already have enough reviews...*

...or deciding to stay inside the party because maybe the next DJ is better than the current one... I'm telling you, I really liked the relationship with the party. Even if the party is bad, as you've already paid the entrance fee, you don't leave Apolo until 6...

Desi Toni Desi *For me it has to do with a stimulus and saying... I close your stimulus. Well, it's like knowing that that stimulus has to be closed... for some particular reasons of yours, that have to do with your life. I think that's very brave. Once a person told me that no, that for him it was super cowardly. And I think, no, maybe you don't have a fucking idea of what you're facing or what moments cross your mind for this. It's very hard to suddenly say: I'm going to kill myself. You have to...*

Desi Toni Desi *The cases I know of, moreover, have not been sudden decisions but super-considered... Yes, of course! If I'm saying that because of the stories that some people have in their heads, that they think it's a cowardly act. Fuck, to me it seems like a fucking act of loneliness. Have you been there to say that? [...]*

Desi Toni Clara *Yes, in any case, suicide must be understood as a social failure, never as an individual failure. Well, that's how I understand it, eh?*

Desi Toni Clara *Moreover, most of them have a quite clear social reading. There are a lot of cases – and I think the last one was two days ago – of suicides of people who were evicted and left homeless.*

Desi Toni Clara *This is not even depression; this is such a crazy state of stress, right? That you no longer know what to do, how to act, and there is only one way out of the stress you feel, which is the end.*

Berta *I got pregnant and had a miscarriage before 3 months. I expelled it at home, I saw the two-month-old foetus: it's like a chrysalis, it's beautiful. I reacted in a way that I like because I had already given birth to a child that died – after Lluís I had Joan who died seconds after being born, then I had Eulàlia and then this baby – and because I wanted to know, I took him to the hospital. Because I wanted to know, I wanted them to investigate, but I took him there and I didn't feel accompanied at all.*

Clara AI-V *When did he know he was going to die? I think that even before the diagnosis, my father was already getting an idea. I don't know how much information my mother would have given him, but the diagnosis confirmed it. I remember that I didn't talk to him that day; I spoke on the phone to my mother, to a cousin, to Francesc – who is a doctor, because I also needed some information. My father was aware then, of course. They told him. But I came back from Galicia and I found him in one piece. During the first few months I suppose he was aware that he was dying, but his character was the same, he wanted everything very much. The people from the foundation who accompanied us always told us that they used him as an example when working with other families, that he carried it with a lot of humour, that he was exemplary. I don't think that *exemplary* is the word now. Any position when faced with the idea that you are going to die has to be licit.*

Berta Clara *I was expecting something, I don't know, a dialogue, an investigation. I mean... you take organic material to find out what, and why, if there's some genetic reason. And I was expecting a scientific dialogue and it was like, nothing... nothing. And then I felt very bad and I thought: well, if it happens to me again or if they give it back to me, I would plant it in a geranium at home and it would be beautiful. And did you grieve afterwards?*

Clara *I was angry that I didn't bury it in the ground. It's very pretty, a pink chrysalis. You haven't made a link yet but it was part of the body's life and it was enough that it ended up in a hospital for them to tell me: nothing, no. I wanted it to end up in a plant, that's the only bad feeling I had. Symbolically, he is buried in a geranium.*

AI-V *I changed his position and I felt him calm down. He was actually gone at that moment. If I think about it, I saw his eyes with fear... I don't know if it was of fear, of not understanding, of pain, I don't know what it was. Something had happened there. And then the calm. I wasn't conscious. Then the ambulance came and the person who attended him was the one who told us. Of course, his body was breathing because he was on a respirator, so we didn't assume that he had gone, the respiratory apparatus was still working. For an hour and a half we didn't know until the doctor told us. After that moment I collapsed, I couldn't walk. I staggered and went to the sofa. I stayed there for hours, the family came and I didn't move.*

Julia *I think, and this is my case, that having contact with the dead body, erm, yes, of the deceased person is very good for the mourning process, it's very good to accept that this person has died and... For me, for example, what happened to me was that... well, I took care of my mother while she was deteriorating, while she was dying. I was there 24/7 with her. And of course, I was with her body, her dying body. Very much in touch, right? In the end, when she died... in fact, she died with me. We were sleeping together and when I woke up she was already...*

Júlia *already dead. And then I spent some time... touching her, talking to her, looking at her... realising, right? Realising that it was... what a dead body is, right? Because I hadn't seen dead bodies before either. And during the years, the first few years, erm... I used to have recurring dreams. Almost every day I dreamt that she was alive: that she was alive but still sick, like something very realistic, right? [...] And it was the image of her dead body that said: no, you know she's not alive. Not because you've been told, not because you've imagined it, but because you've felt it.*

AI-V *After that, the paperwork is horrendous. When my father died, the insurance man came. He starts asking you questions: how do you want it? How do you want the coffin? I don't care, just a box, if it's going to burn. All these things... What music? I was aware of the music throughout his illness but at the time I didn't know. I only wanted to play one, but the radio cassette player in the mortuary didn't work. Later, when we went to dump the ashes, I took the ukulele with me. I played the songs that should have been played.*

Júlia *Why is the funeral industry in Spain so rigid, giving so little leeway? I have come to understand, well, I strongly believe, that it is a form of social control. So... from what I have experienced and then... theories, or things I have read, I understand that of course, when a person dies, a loved one dies, the emotion is very strong, the emotion is very strong. And what a ritual does, one of the things it does, is to unite people. So it is a collective ritual: you are with people, feeling something very powerful, and you feel it, you connect in a very deep way. And that's how you make community, isn't it? [...] Of course, if a farewell ritual – which is one of the pillars of life – is, um... individualised, packaged, cooled, it's an alienating, ultimately individualising thing. It's a way of controlling the population, the people, and breaking the community.*

Jordi *This simplicity that we like to have in life seems that, on the day we die, it is not important. They put us in boxes of tropical wood, they take us away in cars like limousines... It doesn't make much sense for us to die differently from how we have lived.*

Júlia *I've really only been to one farewell ritual, which was my mother's. It was a very cold protocol, pam pam pam. It was a secular protocol, supposedly, but the funeral parlour's manual speech talked about the soul, the space was a chapel and there was a cross... [...] The rituals of farewell are super essential to live in a healing way, eh... something as strong as losing a person you love, like facing a goodbye so... so resounding, so definitive. Although afterwards there can be many different beliefs, can't there? And there are people who may think that*

Júlia *it's not a goodbye as such, and we respect that very much. But there is a part of... well, there is an uncertainty, there is a mystery, isn't there? That death entails. And we don't know, that's what it is. It's a very concrete goodbye, a very strong moment. Or a goodbye, which continues to be very strong. So, I think that rituals, rather than serving to say goodbye and that's it... or rather than serving to heal and close mourning... I don't believe in that, I don't believe in healing or closing, or "overcoming", don't you? That word is used a lot. I believe more in a... in a... in a... eh... there is a part of helping to accept, to integrate, to process... to make a... yes, to... to pass it through the body without fighting, right? Without fighting against the fact that this person is gone. So I think that using the word "healing" is in this sense: not like it heals and you don't have a wound anymore, but it helps you to live that wound in a way, well... your own way, that doesn't prevent you from continuing to live other things. I personally, in my experience, I realised that I, in particular, had a lot of difficulty in connecting with sadness. I was like... ah, yeah, no no, two months after my mother's death I ah... yeah yeah yeah, well of course, it's just that life, isn't it? It's like that, I don't know what... And well, yes, but it was a self-deception, I... I was having a hard time connecting with the sadness because it was too big for me at the time. And when I was ready to feel the sadness as it was coming out of me, maybe... I think... the next learning I let come was: let the sadness go as well. I realised that sometimes I held on too tightly to sadness and one day I realised that I was happy. Oh, but if it doesn't stop being... I keep missing my mother. Well, isn't it? This is my experience, but ways of experiencing grief, ways of experiencing sadness and all emotions are different. But it has made me understand that... getting stuck in one point, or in something... prevents us from living other things, right? And for me to heal a grief, in reality, is that: to allow other things to happen, to allow oneself to continue living. Because we are alive, aren't we? We continue to live. And the rituals of farewell are for the living.*

Jordi *Legality in the funeral service is closely linked to religious culture, and in Spain we are Catholics. Here everything is regulated – in other places there is more freedom. Legally they give us 48 hours to decide, it seems that funeral parlours don't know what a fridge is. In other countries they give you a period of time: in France 6 days, in the United Kingdom up to 15 days. When they give you the news you are in a state of shock, the first day you can't think, but by the third or fourth day you start to react. Here there is no time for anything. In Europe, two processes are allowed: cremation and burial. Cremation is a century old, it was difficult to assimilate from the Christian culture that the body could be burnt – the Catholic Church had forbidden it until the '60s, but seeing the mess they had with the cemeteries, they ended up turning a blind eye. Ashes have to be taken to the cemetery, scattering ashes in nature is not Christian. In the United States, it's also different: because they have a lot of livestock, when a 400 or 500 kilogram animal dies, they have a big problem.*

Jordi They discovered the composting process – which is not the same as putrefaction, it is a biotechnology, a forced process with oxygen where you don't let the bacteria work. As a result of this experience with animals, they decided to do it with humans, and in Washington it is legal.

Desi I think it was: you died, 9 days of mourning, then another mass for the deceased, then repeated masses from time to time... Mourning that could last 5 years. And then it also depended on the degree of relationship with the deceased.

Toni In a way, we have gone from valuing mourning over time and keeping it as long as possible – like a widow, the more time she spent dressed in black... – to now, when if you spend more than 3 months mourning the death of a loved one, you become... practically mentally ill.

Desi They even had a lot of respect for you separating yourself from society for a while, you know? Like, because you suddenly had to manage that loss. It's shocking compared to now.

Clara Because it is incompatible with life, which is designed to work.

Toni Of course, surely a widow, housewife, devoted mother and such could also afford these 5 years...

Desi You couldn't get out of it either.

Toni No, of course, as if you were to rebuild your life or find a partner after a year...

Desi It is super oppressive.

Clara Super oppressive.

Toni Without romanticising it...

Clara No, but it makes me think about this thing of accompaniment.

Toni When family members are with someone who is ill, who is waiting for death and so on... [...] It's not that I'm envious, but these people who have strong family ties make me rethink a bit... I think with my mother: poor thing, she has no friends, she has no one to go for a coffee with to tell her things. But then if she has to go to the doctor, she is sick: all day long phone calls, all day long whatsapp messages, all day long posts on facebook. And even though they are the result of a social protocol and a certain pressure to act in a certain way, like pretending to be interested and so on, shit...

Clara It comforts her.

Toni Yes, it does.

Belén Is there a need for specific skills to care? Or... is it a role we could take on to combat the current situation? I don't know, is it something we should be able to generate more easily in a communal way?

Júlia Mmmm... yeah, it's interesting about professionalisation because... of course, I think that now that we are at a point where we have been dispossessed of so much of this knowledge and there is so little community, it's really important to have a professionalised person because they guide us, right? Because it's a person with experience, erm... Well, with suspicion, with suspicion depending on which institution they come from or...

or well, or if... Well, it's complicated, because... of course, if I have to have an operation I have no choice but to trust the doctor who will operate on me. And maybe the thing is not... ehh... The thing would be to gradually build this community in which there are more and more conscious people... if we are conscious and have more power over our health and our bodies... And at the same time I think that having figures of... I don't know if they are experts or wise, I mean, because I think wise figures always help. These wise figures, now, go through a title, don't they? Through a title and an institution that endorses it... and sometimes there can be luck and it can be wonderful and sometimes not. And... and perhaps the way forward would be precisely to democratise this knowledge, so that wisdom and expertise could come in other ways, right? Not only with specific studies. In a question of accompaniment at the end of life, of accompaniment in bereavement... I think it is a question of living it, of... of... of... experience and sensitivity, yes. Sometimes professionals are angels, aren't they? It's lucky that they can come and accompany you in such a way that you say: wow, thank you. And other times they don't, you can receive a lot of violence. In a more short-term way, I think that we need a review within the institutions, and that there could be a... a demand, for example, for health professionals who are more trained in the subject of grief. But in the long term I like to think of something more... umm... like empowering the community and self-managing, right? But there must be a process, we can't suddenly do without professionals or institutions.

On our part there was tiredness, a lot of it. Because of how easy he made it, the support of the foundation and the caregiver, and because of the management that my brother, my mother, the rest of the family and I did, we have not felt guilty. There are times when you think: fuck, what are you doing feeling angry because you are tired? It's the way it is. We took turns every night to sleep in his room, in the next bed, because we had to move him all the time. It was very tiring, very draining, and it meant giving up parts of your life. I left a job, my brother and I took shifts to socialise on weekends and during the week we were at home. Luckily there was no guilt and no regrets, on the contrary. I can't be more grateful for the moment when we said: now it's time for this and we're going to dedicate everything to this. I have friends who have had family members in similar situations and I have always told them: I know it sucks, but now be with your father. Because the regret, if not, would have come: you have not been there.

I think a lot... understanding family relations as... I mean, it seems to me that blood affiliation does not predetermine any kind of...

Of course, this is the problem I see now. Before, what this more traditional theme entailed was a stronger family bond... It's true that now we are no longer so closely linked. Because, well, we've left those nests... Because xenofamilies...

Júlia

Al-V

Toni Desi

Desi Yes, a contextual thing... Now people live differently, other things happen to them, it's a different time. Although there was a very strong dependence on religion, it did make you have more direct links with the individuals immediately around you, who were your family, your neighbourhood, your village, I don't know. Now all those things... they're kind of out of fashion. You do establish other kinds of relationships with people that maybe, well, you have to trust them. They are not people who have been given to you by divine grace. It's true that it's a mess, that you're there like: but when I die, what about these people? My father and my mother, ok, but these people that I've bet on now, will they still obey these bonds?

Al-V I don't know how it settled in but I continued my daily life without it being there all the time. And then the relief... First of all, knowing that he was no longer resting, he wasn't well. And at home I never felt it was ugly to say: I needed it too.

Júlia Why does it hurt so much when someone we love dies? Because something of us dies! I mean, me, when my mother died, clearly something of me died... and it's not coming back. It's like that. Why? Because we're connected. Because I'm not just me, I'm me with other people, I mean, I'm not an isolated individual being. So when a person who is part of me is gone, that part of me is gone too. And that's why I find it so incredibly strong and political and transformative to live mourning in a communal way: because going through mourning absolutely alone is not possible.

Jordi To hack the funeral system there are two ways: either you have an acquaintance on the inside who knows how to do it or you dare to do it yourself. [...] What I would like is not legally possible: what I would like is scarification, that is, to be left in one place and let nature do the work. I don't know if magpies would be the first to arrive... This is not legally possible, but you can have a network of accomplices. How? Well, it depends on how death comes to you, but in all cases, if there are accomplices...

«We have turned death into a ghost. Until the 20th century the ghost inhabited households and was part of their gods. After that, death lost its sacred character and the state took over the social functions performed by the family. Among these tasks was the care of the sick and elderly.

Living with the sick and the elderly made people think more about death, socialised death, as if the ghost were a member of the family. Therefore, when someone died, they did not hesitate to initiate funeral rites and festivities, to privately handle the corpse, and to celebrate death by seeing the positive aspects, including the belief in another life. Given that the life of most mortals was quite sacrificial, life after death could not but be viewed with a certain relief, as rest, as a stage of deep peace. Hence the rites focused on helping the deceased to find the way to that new world, to ease that transition.»

La derrota social de la muerte. Fernando Gil Villa

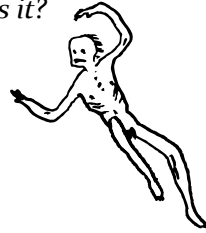
There is a way in which, I understand that... this promise of eternal life and this attitude of goodness during life limits... like... experimentation with evil. [...] How does one go through the "during" of being a living individual? Ehhh, I don't know, limiting your behaviour to guidelines established by religion because that allows you to resurrect afterwards. I don't know, how does it affect your life, is it understood that you are renouncing something?

Of course, there is a lot of talk about this, this sense of... renunciation. The bible calls it "sacrifice". Emm... for me, I think it has a very strong connotation of manipulation, I mean, there is a kind of numbness, almost, in life. Because your fundamental task is one, that... you have to achieve something concrete, and that limits the vision of your own life and your own death. I mean, you are devoted to a cause, which is almost... outside of you. So... well, that's faith, a little bit, too. But that... that dehumanises us completely. [...] The sound is like... very numbing, of... of a... a mantra arranged to... so that you stop thinking and you can repeat it very easily.

What happens when someone is resurrected? God has given Jesus the power to raise the dead and Jesus will use this power to raise all those in the memorial tombs, giving each one back their own identity, personality and memories. Those who are resurrected to live on earth will enjoy a healthy and flawless body. On the other hand, those who are resurrected to live in heaven receive a spiritual body, that is, they become spirit beings. Who will be resurrected? The bible teaches that on earth there will be resurrection of both the righteous and the unrighteous. This is a bit tricky: among the righteous will be faithful men and women, such as Noah, Abraham, Sarah... and among the unrighteous will be included all those who never had the opportunity to know and obey the divine standards. Now, those who persist in disobeying God to the point of becoming incorrigible will never be resurrected. When such individuals die, they die forever. Well, that's the... that's what Matthew 23-33 says. And that's the fear that my grandmother has, that because I'm like one of the... incorrigible ones, that she may never see me again. [...]

Belén For your grandmother, I was thinking that... maybe, the way she understands that she is going to say goodbye to you when she dies has similarities with how someone who... who understands death without belonging to any religion as the... nothingness, the entrance into nothingness, eh, can say goodbye to their loved ones as well, right? It's like there's a moment when they disappear and you enter a different life where they are no longer there, right?

Sarai Sure, yes. That's also a bit... painful. In the name of the great hope, well... preparing your funeral or talking to the people you love about how you want to live on earth... it doesn't have much value. So this leaves you a bit disarmed, in my case. As it's a big taboo at home, then... how do you deal with it, right? Besides, the witnesses have also written it down, when they talk about funerals, well... something easy, a very simple ceremony because, in reality, what is it?

«for the more you look
the less afraid you are

But please don't do as I have done, for sometimes I've gone about like an idiot, refusing to look, and sometimes I have looked with the eyes that were on my face. And only very rarely have I received the vision in my soul. Rummage with the eyes of the raw soul, which are eyes without eyelids and eyelashes, that is, without protection, eyes that see what there is to see, and see what there is not to see in its impossible form, that is, that see it without seeing it.»
Mi paese salvaje. Ángela Segovia

Al-V The connection with my grandfather was here, in the cemetery: when we came here we had some time with him. As I got older I began to notice his absence more. And then I started to connect with him, to talk to him without having to come here.

Berta An important theme that remains to be explained is that of... what is authentic inheritance, isn't it? I mean... when I smile it's because I connect with my dead, I live them with pride and joy... because they are dead and they know more than I do. And because they know more than me – and I don't like to say the word “me” – and because they know more: they come in, come in, come in, come in, come in and... they give you everything that they knew. And this is the treasure, this is the inheritance. In other words, when a dead person gives you an inheritance, they give it to you for... pfff, infinite. And if you want it, it never ends. It's brutal, it's brutal, because it's a person that you love, that you don't have present in a material way, eh... and of course, there are moments that... in which... in which you receive all their information and eh... you have like a bond of love.

Júlia For me, the profound thing in all the changes of life is finitude. And it's death: the things that end and don't come back. And... and the things that come when that ends too, right? Like the possibility that... when one thing ends there's room for another. But it's also strongly like... connecting with the finiteness of things and our own, isn't it? And... shit, that's what's so powerful for me about grief. And the political, isn't it? To understand that we are fragile, we are finite, that we are nature and that's it.

I could die at any moment. The thought of it makes me enjoy more.

Jordi The grace of life is this temporary expression that allows for abundance. We can't keep a frozen smile, a smile is something that is transmitted, given, enjoyed, fills you up and disappears. And that is a little bit of life. Death is the expression that this has been real.

Toni *Suicide I can understand as leaving the party, but if that party is a rave that never ends... if it's going to go on forever it's lost all the fun.*

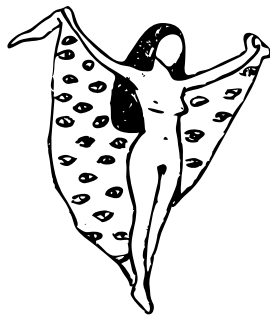
Júlia *It happened to me since I was a teenager that... that from time to time I had... I had panic attacks, I had very intense moments of... of... of... of an impressive fear and it was a feeling of... Well, I don't know if you've ever had a panic attack but it was like... a very very very very short moment – that my body couldn't live any longer in this sensation. But it was a very short moment of I'm going, I mean I'm... I'm dying here, right? And I really needed to scream, or for someone to touch me, to feel present, right? Like... wow, I don't know, a very intense feeling. And, I mean, it still happens to me but... it's a bit different. It used to happen to me a lot, I mean... it was quite cyclical. And I didn't read it as a panic attack but as... I thought it was very wonderful that it was happening to me. [...] It seemed to me a moment of impressive revelation that I, suddenly... I lived and it was terrible but the days after I was like... very much alive, wasn't it? They were moments of great lucidity... very painful but very lucid.*

Al-V In the moments when I remember that I will cease to exist, I struggle to find a reconciling vision. [...] I have hope that it will happen in time. I don't drown in the thought that I have to figure it out now. For now, my biggest learning has been about lineage, inheritance. But sometimes I wonder how much ego is there. The answer is a lot, isn't it? To need to remain in people in order to be calm... But of course, we are social entities.

Júlia *I don't say... I don't stop being afraid of death. Nor do I aspire to lose my fear of death. I think that has also been a great learning experience, eh... For me it's... making peace with my fear. Because I think... look! I think that one thing that has been stolen from us is fear. Because in the end we are always saying – aren't we? – “we are not afraid, we are not afraid”. And it's like: yes, let's not be afraid and... but... let's not be afraid of the fear they want us to be afraid. Because there is a fear that is very much mine and that I want to have, because fear mobilises, because fear also makes me be very creative and understand things, doesn't it? And... and that's why it's like... The fear that paralyses, the fear that makes us manipulable or that makes me buy what they want me to buy... not that fear, that's not my fear, that's the fear they want me to have. But the fear that makes me... hell, of course the mystery imposes itself on you, of course things are scary! It's that it's super necessary, just like sadness, joy, anger, isn't it?*

«The day I get tired I'm going to let myself be dragged down
and how happy I'll be on that day»
Mi paese salvaje. Ángela Segovia

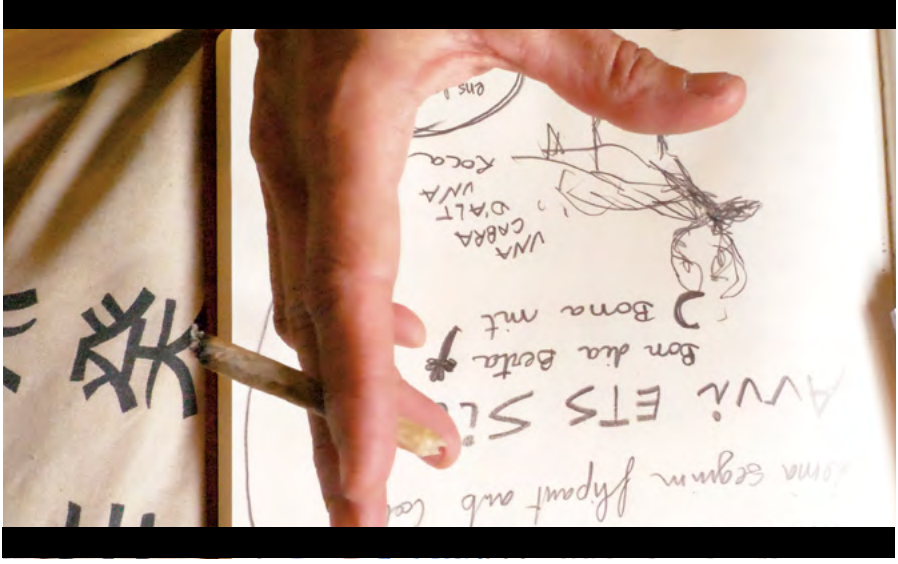
Sample video materials: vimeo.com/713744545

**Morir guai.
Rituals de transició**

Edita

Ajuntament de
Barcelona
Institut de Cultura de
Barcelona
La Capella

Consell d'Edicions
i Publicacions de
l'Ajuntament de
Barcelona

Jordi Martí Grau,
Marc Andreu Acebal,
Águeda Bañón Pérez,
Xavier Boneta Lorente,
Marta Clari Padrós,
Núria Costa Galobart,
Sonia Frias Rollon, Pau
González Val, Laura
Pérez Castaño, Jordi
Rabassa Massons, Joan
Ramon Riera Alemany,
Pilar Roca Viola, Edgar
Rovira Sebastià i Anna
Giralt Brunet

Directora de
Comunicació
Águeda Bañón

Directora de Serveis
Editorials
Núria Costa Galobart

**Institut de Cultura
de Barcelona**

Tinent d'alcaldia de
Cultura, Educació,
Ciència i Comunitat
Jordi Martí

Gerent de l'Institut de
Cultura de Barcelona
Mònica Mateos

Directora de Teixit
Cultural

Anna María Ramírez

Directora d'Innovació,
Coneixement i Arts
Visuals

Eva Sòria

Cap dels Centres
d'Arts Visuals

Rosa Morlà

Director artístic
Centre d'Art La
Capella

David Armengol

**Barcelona
Producció
2021-2022
Projecte
d'investigació**

DU-DA

(Sarai Cumplido,
Belén Soto i
Clara Piazuelo)
Morir guai. Rituals de
transició

Jurat i tutories

Luz Broto, Joan
Casellas, Pilar Cruz,
Antònia Folguera i
Alexandra Laudo

Acompanyament
del projecte

Pilar Cruz

Coordinació La
Capella

Trini Bravo
Anna Urdániz

Producció tècnica
qwerty scll

Comunicació
Laia Carbonell
Matías Rossi
Anna Urdániz

Mediació
Teresa Rubio

Muntatge
Lotema SL

Disseny gràfic
Folch Studio

Prensa

Departament de
Prensa de l'ICUB

Traduccions

Discobole Serveis
Lingüístics

Vídeo sala i web
Hugo Barbosa (hb.
prgrms)

Vigilància sala
Grupo Control

Servei d'informació

Euro Tomb Barcelona SL
Míriam Leal
Judith López
Núria Miret

Neteja

Rubatec
Inés Pachay

Publicació

Textos

Belén Soto (DU-DA),
a partir de
transcripcions de
converses entre
Clara Piazuolo, Sarai
Cumplido i Belén Soto
amb Toni Navarro,
Desi Quevedo,
Jordi Miralles, Berta
Xirinachs, AL-V i Júlia
Sánchez Cid.

Imatges

DU-DA

Disseny gràfic

Radial Radiant
(Silvia Renda i
Erica Volpini)

Impressió

Agpograf

Amb la
col·laboració de

Hamaca

Agraïments

Gràcies infinites per la
seva generositat a totes
nostres entrevistades:
Toni Navarro, Desi
Quevedo, Jordi Miralles,
Berta Xirinachs, AL-V i
Júlia Sánchez Cid.
Gràcies a Adolfo Mateo
per sempre obrir Les
Comes. Gràcies a tot
l'equip de la Capella
per la paciència i tot
el suport. <3

Barcelona, agost del 2022

© De l'edició: Ajuntament
de Barcelona / Institut de
Cultura de Barcelona /
La Capella

© Imatges i textos:
els autors

© Traduccions: els autors

ISBN Ajuntament
de Barcelona:
978-84-9156-434-8
DL B 15259-2022

Direcció de Serveis Editorials
Passeig de la Zona Franca, 66
08038 Barcelona
tel. 93 402 31 31

www.barcelona.cat/
barcelonallibres
lacapella.barcelona

Imprès en paper ecològic

duda.net

LACAPELLA

rituales de transición

Ajuntament
de Barcelona